

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Borut Atlagič

Nacizem kot skrajna radikalizacija nacionalizma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Borut Atlagič

Mentorica: izr. prof. dr. Cirila Toplak

Somentor: red. prof. dr. Miro Haček

Nacizem kot skrajna radikalizacija nacionalizma

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

Nacizem kot skrajna radikalizacija nacionalizma

Nacizem se v javnih diskurzih pogosto prikazuje kot zgodovinska anomalija, kot nepričakovana in antimoderna deviacija, čeprav se je razširil v konkretnih zgodovinskih okoliščinah in širših družbenih pogojih, temelječih na večstoletni zapuščini nacionalizma ter z njim povezanimi pojavi družbenih delitev, nacionalnih mitov, nestrpnosti, konservatizma, tradicionalizma, rasizma, antisemitizma, evgenike, itd. Pojavil se je kot ekstremni odklon sicer vseprisotnih globalnih nacionalističnih procesov in na totalitarni način koncentriral ter implementiral množico tedanjih ideoloških zablod. Dejstvo je, da se Nemčija ni ekstremizirala v trenutku in v družbenem vakuumu. Na potek nacifikacije je nedvomno vplival duh časa, vključno z modernizacijo in nacionalizacijo sveta, tedanjimi ideološkimi in znanstvenimi teorijami pa tudi konkretnimi političnimi dejanji v drugih državah. To ne pomeni, da je nacizem zaradi tega manj zločinski, temveč da vsekakor ni edina takšna praksa. Takšen pogled na nacistično ideologijo in z njo povezane zločine pa ima tudi sodobne konotacije. Še vedno živimo v nacionalno organiziranem svetu, prežetih z državnimi, uradnimi, retoričnimi in »banalnimi« nacionalizmi. Nacizem se prepogosto razlaga v kontekstu nenehne mistifikacije, teritorialne in časovne zamejitve, politične distance, črno-bele argumentacije in absolutnih moralnih ovir, kar posledično preprečuje relevantno zgodovinsko primerjavo.

Ključne besede: nacizem, nacionalizem, radikalizacija.

Nazism as an extreme radicalization of nationalism

Nazism in public discourse is often depicted as a historical anomaly, as unexpected and antimodern deviation, although it has spread in actual historical circumstances and broader social conditions, based on several centuries-old legacy of nationalism and related phenomena such as social division, national myths, intolerance, conservatism, traditionalism, racism, anti-Semitism, eugenics etc. It has emerged as an extreme deviation of the otherwise globally ubiquitous nationalistic processes and, in a totalitarian manner concentrated and implemented various ideological delusions present at that time. Fact is that Germany was not radicalized in an instance or in a social vacuum. The course of nazification process was undoubtedly influenced by the global *zeitgeist*, including modernization and nationalization of the world, ideological and scientific theories of that time and also concrete political actions in other countries. This does not suggest that Nazism is any less criminal, but it is certainly not the only such practice. Such a view of the Nazi ideology and its associated crimes also has present connotations. We still live in nationally structured world that is imbued with state, formal, rhetorical and "trivial" nationalisms. Nazism is too often interpreted in the context of continuous mystification, territorial and time limitations, political distance, black and white reasoning and an absolute moral barrier, which consequently prevents any relevant historical comparison.

Key words: Nazism, nationalism, radicalization.

KAZALO

1	UVOD.....	5
2	TEORIJE NACIONALIZMA.....	10
3	RADIKALIZACIJA NACIONALIZMA.....	18
4	OKOLIŠČINE RADIKALIZACIJE NACIONALIZMA	21
4.1	Politični program NSDAP	21
4.2	Družbeno-ekonomske razmere	23
4.3	Nacionalistični diskurz	26
5	ZGODOVINSKI KONTEKST NACISTIČNE IDEOLOGIJE	29
5.1	Rasizem.....	31
6	INSTRUMENTALISTIČNA DIMENZIJA NACIONALIZMA.....	39
6.1	Propaganda.....	44
7	IDEOLOŠKI APARATI DRŽAVE	50
7.1	Šolski sistem	51
7.2	Simboli	53
8	REPRESIVNI APARATI DRŽAVE.....	56
9	SKLEP	62
10	LITERATURA.....	68

1 UVOD

»Nacizem je ekonomsko-politična doktrina, ki so jo oblikovali in uporabljali člani nemške NSDAP (Nacionalsocialistična nemška delavska stranka, op. a.) med leti 1933 in 1945, ter vsebuje principe totalitarizma in prevlade nemške rase, ki naj bi bila superiorna« (Merriam Webster dictionary 2015). »Nacizem se je v Nemčiji pojavil po prvi svetovni vojni v obliki ekstremno nacionalističnega, imperialističnega in rasističnega političnega gibanja, temelječega na ideologiji Adolfa Hitlerja« (Duden Sprachbuch 2015).

Takšno prevladujoče videnje nacizma se torej časovno, teritorialno in ideološko omejuje na jasen čas med svetovnjima vojnama, omejen prostor Nemčije in blaznost Adolfa Hitlerja. Predstavlja ekstremen in enkratni zgodovinski dogodek, ki se je pojavil nepričakovano in s koncem vojne tudi za vedno odšel na smetišče zgodovine. Je abstraktna era evropske zgodovine, ki služi preventivni vzgoji in kot opomin na unikatno temačno obdobje, ki se ne sme in ne more ponoviti.

Vse, kar se veže na nacistično obdobje, se predstavlja izredno in posebno, kar onemogoča normalne zgodovinske analize. Nemci dostopajo do nacizma celo s humorjem, s katerim se soočajo s travmami. S tem pa postaja samo še bolj abstrakten in mitski. Predvsem pa se Nemci vedno bolj kategorizirajo kot žrtve nacističnega režima in vojne (Cesarani in Longrich 2005). Prav tako služi nacizem kot opomin na to, česar je človeštvo v najbolj izprijeni obliki zmožno, hkrati pa opominja na sedanje blagostanje, svobodo in demokracijo. Zahodni svet je tisti, ki interpretira nacizem, saj so zahodne liberalne in demokratične sile zatrle nacistični režim (pa tudi komunistični). S tem nas nacizem nenehno »črno-belo« opominja na zlo, pa tudi na vse dobro, kar nam je prinesel »konec zgodovine« (Fukuyama 1992). V takšno poenostavljeno diskurzivno logiko pade npr. tudi definicija neonacizma, ki se razlaga zgolj kot »težnja po obuditvi nacizma« (Duden Sprachbuch 2015).

Najprej želim prikazati, da nacizem ni nastal v vakuumu. Pojavil se v konkretnem zgodovinskem obdobju, zaznamovanem s konkretnimi (nemškimi in svetovnimi) okoliščinami, predvsem v kontekstu vseprisotnega nacionalizma. Čeprav je deklariran kot nacionalsocializem, je čisti nacionalizem, socializem pa zgolj taktično in zaradi zgodovinskega

naključja. Tudi z njim povezani fenomeni, npr. rasizem, totalitarizem, genocid, antisemitizem, itd., so del nacionalistične ideologije, ki je obstajala pred nacizmom.

Druga ugotovitev se naslanja na dejstvo, da je edino, kar je pri nacizmu konsistentno, njegova nacionalistična podstat, ki prežema vso nacistično ideologijo. To pa pomeni, da se je nacifikacija pričela vsaj stoletje pred nacizmom, nacizmu podobni ideološki procesi pa še kar oblikujejo naše nacionalne identitete. Nacionalizem se je širil že v 19. stoletju. Prve nacionalne države, npr. Anglija, so se nacionalizirale že prej, vseeno pa je bila Evropa pred prvo svetovno vojno predvsem politični konglomerat imperijev. Tako bi lahko celo trdili, da je ravno vojna dokončno nacionalizirala Evropo. Iz tega lahko sledi, da je nacionalizem spodbudil tudi pojav nacizma, ki predstavlja specifično fazo v procesu nacionalizacije. Kar pa je pomembneje, nacionalizacija se seveda z vojno ni zaključila. Živimo v sistemu nacionalnih držav, ki nas nenehno nacionalizirajo in ohranjajo potrebno mero nacionalne identitete. Tako nenehno ohranjamo tudi nacionalistično ideologijo. V skladu s tem lahko tudi neonacizem razumemo v drugačni luči, ne kot željo po oživitvi nacizma, temveč kot ekstremni odklon vsakdanjega institucionalnega nacionalizma.

Očitno nas nacizem ni v zadostni meri poučil o nevarnosti nacionalističnih zablod. Ravno obratno, politiko je navdahnil z novimi metodami politične hegemonizacije. Nadaljujemo z državnim nacionalizmom, nacionalnimi miti, simboli, praksami, prirejanjem zgodovine itd., ločevanjem na Nas in Druge, političnim deljenjem na prave in neprave državljane (npr. antiislamizem), nadaljujemo s ksenofobijo, rasizmom, asimilacijo, itd. Še vedno se vodijo vojne na podlagi etničnosti, izvaja se neokolonializem in neoimperializem, ekonomski rasizem, izkoriščanje, povečuje se stopnja državnega nadzora, povečuje se neenakost med državami in ljudmi znotraj njih. Izpopolnjujejo se mehanizmi medijske manipulacije, propagande, oglaševanja, političnega »spinanja« itd. Razlika med današnjim nacionalizmom (in totalitarizmom) ter nacionalizmom v času nacizma je zgolj v tem, da se današnji reproducira na način, ki je primeren času in prostoru. Je aktualiziran in tehnološko dovršen. Ohranjamo nacionalistično ideologijo, ki se sicer materializira v skladu s sodobnimi tehnološkimi danostmi, potrebami in interesi, zaradi česar je manj neposredna, ekstremna in očitna. Vse to je logično, saj je zahodni svet tudi del mednarodnega okolja, ki je v na začetku 20. stoletja pomagalo konstituirati nacistično ideologijo. Nacizem je nastal kot odziv na

takratne gospodarske in politične razmere (npr. gospodarsko krizo), posnemal je takratne politične prakse (npr. propagando), prevzel takrat razširjene ideje (npr. evgeniko) in prakse (npr. genocid) ter jih združil v smrtonosno kombinacijo totalitarizma, ki je bil v takšni obliki neprecedenčen. Zato ga nikakor ne smemo videti zgolj kot zgodovinsko ali ideološko zablodo in anomalijo, omejeno na prostor Nemčije in čas pred in med drugo svetovno vojno. Odseval je duh takratnega časa in lokaliziral sicer globalno razširjene ideje. »Nacizem je tako bil ekstremna verzija tega, kar je večina (predvsem Nemcev) vedno verjela in jemala kot samoumevno. Bili so nacionalistični, spoštovali so oborožene sile, konservativni, polni prezira do lenobe, sovražni do ekscentričnih in necelovitih idej, ki so prihajale iz mest, niso odobraval homoseksualcev in ostalih nekonvencionalnih manjšin ter navdušeni nad poskusom doseči veličino Nemčije« (Rinderle in Norling 2004, 134). Hkrati ideje, ki jih sedaj povezujemo z nacizmom niso bile omejene na Nemčijo, spomnimo se samo kukluksklana v ZDA.

Da ga dojemamo kot enkratni dogodek in ne del širšega procesa, je tudi posledica dejstva, da je zgodovina vedno odraz sedanosti, kar pomeni, da je vedno pisana in interpretirana s strani trenutnih centrov politične moči, torej odraz trenutnih interesov in ideologij. Če je nacizem prevzel nehumane znanstvene teorije in izprijene družbene prakse iz okolij zahodnih držav, ki so sedaj svetilniki demokracije in nasprotni pol nacistične zapuščine, je logično pričakovati, da bodo ti centri moči želeli na to pozabiti. S tem pa tudi javnost prisili v pozabo. Ker se osnovni politični mehanizmi ohranjajo, tako kot se ohranja državni nacionalizem, je potrebna maksimalna distanca, vsaka resna primerjava z nacizmom pa neželena. Zahodne države tako želijo nacizem omejiti na Nemčijo, Nemci na NSDAP, nacisti pa na Hitlerja. Z nacizmom povezana moralna blokada je v resnici politična blokada.

Preden se poglobim v analizo, torej pregled zgodovine, moram še poudariti, da ni namen dekonstrukcije nacizma v relativizaciji njegovih političnih ali ideoloških zablod, zločinov in grozot, temveč ravno obratno. Ker je bil nacizem logičen, pričakovan, morda celo neizbežen ali vsaj primerljiv z drugimi državami, ni želja prikazati, da je zaradi tega kaj manj zlovešč ali radikalen. Namen je prikazati, da imajo tudi druge države (ali družba) »krvave prste«. In če je nacizem ekstremni nacionalizem, velja do neke mere tudi, da je vsak nacionalizem omiljen nacizem. To velja tudi za sedanjí čas, vključno z vsemi novodobnimi zločini in nepravilnostmi,

nastajajočim globalnim »imperijem«, ekonomskim suženjstvom, razredno neenakostjo, rasizmom itd.

Kot opozarja Bauman (2006), lahko znanost pomen holokavsta omalovažuje, napačno presodi ali prezre na dva načina. Prvi način je, da se holokavst prikaže le kot dogodek v judovski zgodovini, s tem pa postane nekaj enkratnega, neponovljivega in za sedanje družbene procese nepomembnega. Je le vrhunec evropskega antisemitizma, le eden v nizu antisemitskih pojavov, ki pa je sicer bolj ideološko intenziven in izredno sistematičen. Kot tak ne potrebuje kakršnekoli pomembne revizije razumevanja zgodovinskih idej moderne oziroma civilizacijskega procesa. Drugi način pa je, da na holokavst gledamo kot na zgolj ekstremni pojav nečesa normalnega in vseprisotnega. V najslabšem primeru kot na nekaj prvinskega, kot naravno nagnjenost človeške vrste k agresiji. S tem pa so dejavniki odgovorni za holokavst odstranjeni s področja sociološkega zanimanja. Kakorkoli, posledica je, da je holokavst odrinjen v znani tok zgodovine in s tem nobena pomembnejša revizija naše družbene teorije ni zares potrebna (Bauman 2006, 23–25).

Prikazovanje holokavsta kot unikatnega zgodovinskega pojava in ne kot nečesa, kar je enostavno prisotno v človeški naravi in se periodično manifestira v človeški zgodovini, vsekakor otežuje napore po preprečevanju genocidnih pojavov v bodoče. Pomembno vlogo pri tem ima politično in akademsko stališče Izraela, ki »ne dopušča dvoma, da je holokavst fenomen absolutno brez primere v dotedanji in nadaljnji zgodovini, ter to dogmatično prepričanje argumentira zlasti s številom žrtev, približno ocenjenih na 6 milijonov« (Toplak 2014, 125–126). Pri tem je treba razumeti dejstvo, da je izraelska družba utemeljila svojo identiteto prav na holokavstu in njegovih posledicah, poseben mednarodni položaj Izraela pa je vzpostavljen zaradi opominjanja na odgovornost Zahoda, da je dopustil to grozljivo epizodo v človeški zgodovini (Toplak 2014, 127–128).

Kolektivni spomin na grozote nacizma blede, saj generacije, ki so bile neposredno vpletene, izginjajo. »Genocid in njegova najskrajnejša manifestacija, holokavst, morata ostati še kako prisotna v predmetnikih obveznega izobraževanja in v povprečni miselnosti nasploh tudi zato, ker gre za početja, ki se jih ljudje danes periodično poslužujejo oziroma jih utrpijo povsod po svetu in jih ni mogoče razglasiti za zgodovinski relikv, ki ga sodobna stopnja

»civiliziranosti« danes dela nemogočega« (Toplak 2014, 125). Prisotnost spomina in opomina na grozote nacistov se počasi umika iz medijev. Mlajše generacije se s temi pojavi, predvsem pa z okoliščinami in vzroki, niso motivirane seznaniti, saj prevladuje splošna paradigma, da so vsi ti pojavi unikatni, neponovljivi in odmaknjeni v zgodovino. Vsakoletno obeleževanje holokavsta se spreminja v obredje brez globljega zavedanja o vzrokih in posledicah, kar pa je bistveno za bodoče preprečevanje podobnih genocidnih pojavov. Prav takšno stanje dodatno spodbuja zgodovinski revizionizem in zanikanje holokavsta. Skupno vsem različnim teorijam relativizacije nacizma je to, »da zanikajo zmožnost človeka, da si zamisli in izpelje nekaj takega kot holokavst, zanikajo izpričano barbarstvo holokavsta, ker se zanikovalci ne morejo sprijazniti, da je domnevno superiorna evropska družba kaj takega zmožna povzročiti – sama sebi« (Toplak 2014, 139). Prav nacistični zločini pokažejo, da zlo ni nekaj mističnega, nekaj onkraj današnje civilizirane družbe. Hannah Arendt nas podučí, da je zlo banalno, birokratsko. »Če ne bi bilo nacizma, se ne bi zavedali radikalnosti zla v človeku. Če ne bi bilo genocidov še po holokavstu, pa se ne bi zavedali, da je banalno zlo možno tudi ob zavedanju holokavsta« (Arendt v Toplak 2014, 140).

Spomin na nacizem tako ne bi smel biti izoliran in zastrašujoč pogled na abstrakten zgodovinski eksces, temveč bi moral biti konstitutivni del sodobnih političnih analiz, tudi trenutnih družbeno-ekonomskih razmerij (sodobne okoliščine vedno bolj spominjajo na začetek prejšnjega stoletja). In obratno, temačno nacistično obdobje bi morali razumeti tudi skozi sedanje prakse, ki v resnici niso tako zelo tuje nacističnim. Zgodovina se ne bi smela izrabljati kot instrument političnih debat, temveč bi se morala začela ukvarjati s preteklostjo in ne toliko z moralo. Bolj kot bomo razsvetlili to temačno obdobje Nemčije, bolj bomo zatemnili navidezno razsvetljeno predvojno in povojno obdobje zahodnega sveta, tudi t. i. svetilnika demokracije.

2 TEORIJE NACIONALIZMA

Nacizem bom interpretiral s pomočjo nacionalizma, zato je primerno, da ga najprej definiram. Za nacizem se lahko v grobem strinjamo, kaj naj bi pomenil, saj predstavlja konkretno politično ideologijo v konkretnem času in prostoru. Poleg tega nastopa v tem diplomskem delu kot predmet analize. Drugače je z nacionalizmom, ki je mnogo bolj univerzalna in abstraktna ideologija, za katero je manj strinjanja o njenem vplivu, pomenu in učinkih. Zato je razumevanje nacionalizma ključni metodološki del.

Izhajal bom iz poststrukturalističnega pristopa, t. i. konstruktivistične šole, ki dojema nacionalizem kot ideologijo, ki pomaga oblikovati družbeni konstrukt naroda, ki je specifična »zamišljena skupnost« (Anderson 1998). Nacionalizem tako ustvarja narod. »Za ustvarjenje naroda pa je treba njegove pripadnike naučiti, da so pripadniki določenega naroda in določene nacionalne kulture« (Lukšič-Hacin in Milharčič Hladnik 2011, 27). Narodi se zato oblikujejo skozi socializacijo. Ker le-ta poteka s pomočjo ideoloških aparatov države (Althusser 1970), je tudi konstrukcija naroda plod maloštevilne, izobražene elite (Seton-Watson 1977).

Takšen relativističen pristop se koncentrira na družbeno oblikovanje nacionalne identitete, ki zaradi tega ni prirojena ter se nenehno transformira. Primordialisti sicer še vedno zagovarjajo teorije o daljnih prednikih, skupni krvi, povezanosti z (za narod svetim) ozemljem, rasni determiniranosti itd. Primordializem je tako argument, ki naslavlja narode kot starodavne in naravne fenomene. Čeprav so takšni pristopi v znanosti vedno redkejši, pa imajo močan vpliv na splošno javnomnenjsko videnje narodov. Za večino pripadnikov je njihov narod starodavna realnost, krvna povezanost s predhodniki in zanamci. Po večini je narod neločljivo vezan na svojo ozemlje, domovino, do katere ima ekskluzivno pravico. Tudi zaradi takšnih pogledov na nacionalizem, ki so posledica in hkrati vir državnega nacionalizma, ki nenehno poskuša vsiliti idejo o lastni veličini, se ohranjajo ideološki temelji, ki jih povezujemo tudi z nacizmom. Živimo v nacionalnih državah, s tem pa smo neizogibno podvrženi nacionalistični ideologiji. In to ne glede na to, da je primordializem nezmožen odgovoriti na osnovne nelogičnosti, npr. poreklo, spremembo ali zaton določenih etničnih

skupnosti ali multikulturnih fenomenov. Mnogo njegovih kontradikcij izgine že, če nacionalizem razumemo na bolj fleksibilen in manj biološko determiniran način.

Družbene interakcije in povezave so človeku neizogibne, vendar jih posamezniki osmišljajo na simboličen način. Tako je lahko vsaka potencialna in naključna družbena skupina za posameznika enako resnična in bližnja kot npr. družina. To se je zgodilo tudi z narodom, ki je sicer abstraktno skupino povezal z občutkom krvne povezanosti. Nacionalizem je zato tista ideologija, ki nas napolni s ponosom in čustveno poveže z drugimi pripadniki skupine, kateri pripadamo, s tem pa konstituira moralne in filozofske temelje, na katerih lahko npr. gradi suverenost, torej nacionalno državo (Shaw in Wong 1989). Sicer se sklicuje na preteklost, vendar je predvsem instrument sedanjosti. V tem smislu je ključno, da razumemo, da gre predvsem za psihološko dimenzijo nacionalizma; imaginarno vez med posameznikom in narodom, ki temelji na ideji, da je narod razširjena družina. Tako se posameznik identificira s svojim narodom, ki ga preferira pred drugimi narodi. Ker je narod za njega realen, ga v interakciji z drugimi tudi pomaga reproducirati.

Tudi instrumentalisti verjamejo, da je etnična identiteta posameznikov spremenljiva in upogljiva, saj se npr. vsebina in meje etničnih skupin nenehno spreminjajo glede na okoliščine. Hkrati ima lahko posameznik več nacionalnih identitet. Instrumentalisti se v tem kontekstu osredotočajo predvsem na ekonomske, družbene in politične procese, ki uporabljajo nacionalizem kot orodje oz. mehanizem konstrukcije nacionalne identitete (Llobera 1999). Marksisti npr. tako vidijo etničnost kot napačno zavest, ki služi dominantnim skupinam zakriti razredni interes. Tako poststrukturalizem kot instrumentalizem sta veljavna in kompatibilna pristopa, ki ju Barth reinterpretera v klasifikaciji treh osnovnih stopenj nacionalizacije:

- Na »mikro ravni« se identiteta oblikuje in reproducira v interakciji med posamezniki. Ta raven se zgodovinsko pojavlja predvsem spontano.
- Na »srednji ravni« se pojavi formacija in mobilizacija skupin. Fokus je na vodenju in »podjetniški logiki« varovanja interesov. Pojavljajo se stereotipi, s tem pa se vpliva na mikro raven, saj se poskuša usmerjati način individualnega izražanja nacionalne identitete.

- Na »makro ravni« se vključi država, preko pravnega sistema, javnih politik, s silo, predvsem pa preko ideoloških aparatov (Barth 1969).

Mikro raven bi lahko povezali s spontanimi procesi modernizacije, ki so omogočili zamišljanje nacionalne skupnosti. Sovpadajo s procesi formacije modernih držav, vključno s centralizacijo, birokratizacijo, industrializacijo, kapitalizmom, merkantilizmom, državno zamejitvijo itd. Ljudje so se začeli počutiti povezane zaradi uradnih jezikov, ki jih je omogočilo centralizirano in obvezno šolstvo ter posodobljen tisk. Pomembne so tudi ostale tehnološke pridobitve, npr. na področju transporta. Tako naj bi se nacionalizem pojavil na prehodu iz tradicionalnih v moderne družbe. Na ekonomski ravni se je modernizacija pojavila z razvojem trgovanja in kasneje industrializacije, na politični ravni s centralizirano, birokratizirano teritorialno suvereno skupnostjo. Pomembna je bila še sekularizacija, urbanizacija, pojav novih medijev (tiska), pismenost itd.

V kontekstu modernizacije, ki je neizpodbiten vir nacionalizacije, so se izoblikovale tri glavne teorije (Llobera 1999); družbeno-komunikacijska, ekonomska in politično-ideološka. Vse tri so v svoji specifičnosti resnične in prispevajo del k eklektični teoriji nacionalizma. Ker je nacionalizem mogoče zaslediti tako v demokraciji kot v fašizmu ali komunističnih gibanjih, nekateri družboslovci menijo, da ni mogoče najti splošne teorije nacionalizma, vendar je ravno njegova univerzalna aplikativnost svojevrsten dokaz njegove ideološke učinkovitosti.

Teorije, ki se osredotočajo na komunikacijsko-tehnološke pridobitve (Deutsch 1963, Anderson 1983 itd.), predpostavljajo, da so le-te omogočile povezovanje širših skupnosti. Anderson (1983) tako poudarja vlogo tiskarskega kapitalizma (tiskanje tudi v domačih, državnih jezikih), vpliv reformacije (povečana javnost, ki je brala) in spremenjen pomen latinskega jezika, ki se je umikal nacionalnim jezikom. Anderson (1983) tudi trdi, da moramo nacionalizem razumeti ne le v zvezi z uzaveščenimi političnimi ideologijami, ampak z velikimi kulturnimi sistemi iz časa pred njimi. To govori tudi v prid iskanju vzrokov nacizma. Ko se je družba spontano nacionalizirala, se je lahko pojavil tudi t. i. uradni nacionalizem (Seton-Watson 1977), ki je povzročil zlitje nacije in dinastičnega imperija. Razvil se je kot odgovor na ljudska nacionalna gibanja v 19. stoletju in ni bil mogoč, dokler se niso pojavili ljudski jezikovni nacionalizmi, saj so bili takšni državni nacionalizmi po svojem bistvu odgovor

vladajočih skupin, ki sta jim grozila izobčenje iz ljudskih zamišljenih skupnosti. Državni nacionalizmi so se tako hitro povezali z interesi vladajočih elit, najprej starih fevdalnih struktur, po novih zahtevah na podlagi ideje naroda in političnih konceptov ljudstva pa tudi z interesi novih političnih in ekonomskih struktur.

To se povezuje z ekonomskimi teorijami nacionalizma, kjer so npr. klasične zagovarjale tezo, da so nacionalizmi ovira k brezrazredni družbi, saj »proletariat nima domovine«. Hechter (1975) je kasneje zagovarjal idejo kulturne delitve dela med centrom in periferijo. Razvil se je sistem stratifikacije, kjer je dominantna skupina v centru lahko monopolizirala svoje prestižne pozicije, medtem ko so tisti na periferiji prevzeli marginalne družbene vloge. Nadaljnja industrializacija je povzročala vedno večjo neenakost, notranje razlike pa so postale vedno bolj očitne in moteče. Etnonacionalizem se je tako pojavil kot odgovor na to situacijo odvisnosti in izkoriščanja. Z nacionalizmom se je okrepila ideja skupnega, zunanji Drugi pa so postali podrejeni. Tudi ostali razlagajo nacionalizem z neenakostjo. Nairn (1997) npr. trdi, da je nacionalistična gibanja med letoma 1750 in 1990 povzročilo t. i. imperialno barbarstvo. Podobno razmišlja tudi Wallerstein (1974), ki se osredotoča na razmerja med svetovnim centrom in periferijo.

Ker različni pristopi osvetljujejo različne manifestacije istih procesov, se z ekonomskimi razlagami nacionalizma smiselno povezujejo tudi politično-ideološki pristopi. Giddens in drugi (npr. Brass 1991, Breuilly 1994, Mann 1996 itd.) se tako osredotočajo na politične vire moči. Giddens definira nacionalizem v okviru obstoja »simbolov in prepričanj, ki so propagirana s strani elitnih skupin ali jih ponotranjajo člani regionalnih, etničnih ali jezikovnih kategorij populacije, s tem pa vzpostavljajo občutek skupnosti« (Giddens 1981, 190).

Ideološke teorije se s tem približujejo konstruktivističnim definicijam nacionalizma. Če se vrnemo na delitev na mikro, srednji in makro nivo, lahko povežemo modernistične teorije z elitizmom, ekonomskimi teorijami in konstruktivizmom. Nacionalne skupnosti so tako zamišljene skupnosti, ki so nastale s pomočjo modernizacije, npr. centralizacije držav, birokratizacije, kapitalizma itd., posledično npr. s pomočjo tiskanega in uradnega jezika (Anderson 1983). Občutki trdnosti jezika in povezanosti naroda so omogočili tudi občutek

starodavnosti. »Nove skupnosti so se lahko zamišljale kot polzavedne s pomočjo interakcije sistema produkcije in produkcijskih odnosov, komunikacijske tehnologije ter jezikovne podobnosti« (Anderson 1983, 46). Nacionalizacija nekaterih družb (npr. Anglije), predvsem tistih v centru sveta (in kapitalizma), je nudila konkurenčne prednosti (vojaške in ekonomske), saj so nacionalizirane države postale bolj družbeno koherentne. To je spodbudilo nacionalizacijo na periferiji (npr. kolonijah), saj so se ljudje počutili politično in kulturno izključene in depriviligirane. Nacionalizacija se je tudi povezovala z demokratizacijo, saj se je »ljudstvo« vedno bolj navezovalo na idejo naroda, npr. v ZDA ali Franciji, kjer se je nacionalizacija krepila vzporedno s prehodom v postfevdalno skupnost oz. samostojno državo.

V državah, ki so prevzemale normo nacionalnosti, to ne bi uspevalo brez srednje ravni nacionalizacije, kjer so v proces posegale družbene elite, tako intelektualne kot politične. Instrumentalisti tako razlagajo npr. etničnost kot družbeni konstrukt, ki služi političnim in materialnim ciljem. Etnične skupine so interesne skupine, ki jim etničnost služi kot učinkovita politična strategija. Ker so družbe elitizirane pa še najbolj služi eliti, torej je etničnost vedno tudi »manipulacija elit« (Brass 1991). Etničnost je tako za Brassa (1991) zavest o članstvu skupini in uporaba kulturnih karakteristik za ustvarjanje notranje povezane subjektivno samozavedne skupnosti.

Ko je občutek nacionalne povezanosti dosegel kritično mejo, se je lahko narod politiziral do mere, da je s pomočjo idej »nacionalne suverenosti« in »vladavine ljudstva«, dosegel svojo odcepitev, osamosvojitve, »samoodločbo« itd., torej se je lahko politično združil v nacionalni državi. Nacionalizirana država je logično nadaljevala s krepitvijo nacionalne identitete s pomočjo državnih aparatov, tako represivnih kot ideoloških.

Kompleksnost fenomena nacionalne države lahko tako razloži samo kombinacija ekonomskih (industrijski kapitalizem, merkantilizem), družbenih (družbeni razredi, tehnološki razvoj), političnih (modernizacija, demokratizacija) in ideoloških razlogov (nacionalistične ideje) (Llobera 1994). Proces so v veliki meri vodile in nadzorovale družbene elite, ki jim je ideja nacionalnosti ustrezala, najprej monarhi (npr. zaradi vojskovanja), kapitalisti (samostojnost, upor fevdalizmu, nacionalno gospodarstvo, izkoriščanje Drugih itd.), domači politiki (politična

neodvisnost), intelektualci (državna kultura) itd. Zato lahko v postrukturalističem duhu rečemo tudi, da je skupna, nacionalna kultura (v najširšem smislu) mnogokrat tudi rezultat etničnega povezovanja in ne njegov konstitutivni element (npr. Barth 1969).

V skladu s tem se je t. i. politični nacionalizem (npr. ljudski v Franciji) in kulturni nacionalizem (npr. etnični v Nemčiji) vedno bolj zbližal in postal univerzalen. Politični razlogi so se povezali z etničnimi, politični interesi so se naslonili na etnične vire, etnične ideje pa so se politizirale. Ideologija nacionalizma se je naglo širila, saj je omogočila skupnosti konkurenčno prednost, tako za narod, narodno gospodarstvo, pa tudi za elite. Ko je v začetku 19. stoletja (npr. pomlad narodov) ideja, da se je za nacionalno kulturo potrebno boriti, pridobila na veljavnosti, je skoraj vsaka skupnost, ki je lahko dokazovala svojo etničnost, poskušala zahtevati tudi svojo politično samostojnost. T. i. manjšine so se poskusile odcepiti, večnacionalne države pa so se poskusile homogenizirati. To, kar sedaj dojemamo kot raznolik proces nacionalizacije, npr. združitvene in razdružitvene nacionalizme (npr. Hechter 2000), je torej enoten proces.

V vseh fazah nacionalizma lahko opazimo težnjo po združevanju skupnosti in ločitev od drugih nacionalnih skupnosti. Tudi s pomočjo prirejanja zgodovine, ustvarjanja mitov in ritualov, spodbujanja nacionalnih čustev in ponosa itd. To je mogoče, ker etničnost, tako kot rasa in nacionalnost (ki se mnogokrat prepletajo), niso objektivna realnost, »stvari v svetu, temveč naše videnje tega sveta« (Brubaker 2004, 17). So kategorije, s katerimi naša zavest osmišlja svet. Kategorizacija je sicer neizbežna lastnost ljudi in družbe, hkrati »kategorizacija ustvarja skupine« in pripisuje članstvo tem skupinam. Te skupine ne morejo obstajati neodvisno od procesov kategorizacije, ki jih vsakodnevno reproducirajo. Takšen specifičen proces kategorizacije je tudi nacionalizem.

Ker poteka formacija vseh družbenih skupin spontano in je situacijska, je takšna tudi nacionalizacija. Prevzame lahko vsako obliko, narod pa se lahko formira na praktično vseh možnih potencialnih kategorijah. Zato lahko opazimo več različnih nacionalnih ločitev, npr. na podlagi jezika, vere, barve kože, zgodovine, kulture, ekonomskega položaja, teritorija itd. Zaradi tega obstajajo narodi, ki so jezikovno, rasno, zgodovinsko, kulturno ali celo teritorialno (kolonije, enklave) heterogeni, a se še vedno dojemajo kot homogen narod. K

temu prispeva tudi dejstvo, da lahko kot relevantna kategorija služi skoraj vsaka razlika (tudi imaginarna) med družbenimi skupinami. Teh pa je vedno na pretek (npr. ekonomske, kulturne, jezikovne itd.).

Nacionalizem lahko tako reduciramo na osnovni princip kategorizacije družbenih skupin. Te procese opisuje npr. teorija samokategorizacije (Turner 1999), ki se ukvarja s tem, kako posameznik dojema množico ljudi in sebe kot del skupine. Je del psiholoških razlag formacije skupin, vendar z večjim poudarkom na procesih kategorizacije, družbene percepcije in interakcije, ki omogočajo tako individualne kot kolektivne identitete. Identifikacija lahko poteka na več nivojih, saj zaznavamo več možnih delitev na »Mi« in »Oni« (npr. »Mi« se štejemo med človeško raso, kjer so »Drugi« neljudje). Teh delitev, ki jih aktivno uporabljamo, je mnogo, zato posedujemo več identitet, od katerih pa so nekatere dominantne. Pri tem je pomemben tudi kontekst, v katerem se identificiramo.

Ena izmed vedno prisotnih in (predvsem v političnem smislu) dominantnih kategorizacij je ravno nacionalna. Občutek povezanosti se je lahko pojavil komaj, ko so bili izpolnjeni določeni pogoji nacionalizacije, npr. procesi modernizacije. Potrebna pa je bila tudi močna podoba Drugega, s katerim smo se lahko primerjali in od njega razločevali. Ti Drugi so ključni del občutka notranje povezanosti naroda. Velja tudi, da v kolikor Drugi niso več kognitivno prisotni, tudi sami sebe ne dojemamo več tako podobne skupini, kateri naj bi pripadali. Zato je za močno nacionalno identiteto vedno potrebna močna podoba Drugega, ki se mora čim bolj ločiti od Nas. Za ekstremni nacionalizem (idejo arijske rase) je tako potrebna ekstremna podoba Drugega (npr. Roma ali Juda).

Zato velja (Turner in drugi 1994), da je samokategorizacija primerjalna, spremenljiva, fluidna in odvisna od konteksta. Če je opazna stabilnost, to ni posledica dejstva, da so kategorije same po sebi trdne, temveč, da je stabilen tisti, ki percipira, pa tudi situacija, v kateri se nahaja. Zato je za ekstremni nacionalizem potreben primeren kontekst (npr. kriza, vojna, izredne razmere) in podoba Drugega, čemur se lahko zaradi fluidnosti prilagodijo tudi identitete.

V skladu s teorijo samokategorizacije se takrat, ko so družbene identitete poudarjene in se pojavi depersonalizacija ter samostereotipizacija, ljudje prilagodijo normam, prepričanjem in obnašanju svojih vrstnikov, torej članom skupine, kateri pripadajo. Hkrati se distancirajo od norm, prepričanj in obnašanja tistih zunaj skupine. Posledica je torej notranja homogenizacija in izolacija od drugih, zato je skupna državna, v primeru nacionalnih držav nacionalna identiteta, tudi v interesu tistih, ki vladajo. Zato jo tudi aktivno propagirajo, nacionalizem pa je učinkovito orodje v rokah politično ekonomskih elit. Posluževali so se ga npr. monarhi, da so lahko modernizirali svoje države, kasneje buržoazija v revolucijah družbenega in ekonomskega sistema. Vzporedno s kapitalizmom je nacionalizem krepil ekonomski položaj imperialističnih držav in omogočil nove merkantilistične politike. Kot ideologija se je globoko zasidral v družbi, države pa so ga nenehno institucionalno krepile in reproducirale. Z modernim političnim sistemom se je začel uporabljati tudi kot taktika strankarskega boja za oblast, kar je še vedno praksa v večini nacionalnih držav.

3 RADIKALIZACIJA NACIONALIZMA

V času, ko je Cerkev vzporedno s fevdalizmom izgubljala moč, se je pojavila ideologija, za katero upravičeno trdimo, da je »nova religija«. Nova religija pa pomeni tudi nov instrument kanaliziranja politične moči. Hkrati se je nadgradila politična znanost, ki jo je načrtoval že Machiavelli. Združitev nacionalistične ideologije s političnimi mehanizmi manipulacije, propagande in nadvlade je postala logična. Tudi večine institucionalne cerkve so se prenesle na nacionalne države. Nacionalizem je nudil ideološko ogrodje, država pa je prevzela vlogo cerkve, ki kanalizira in reproducira ideologijo v skladu s svojimi cilji, interesi in potrebami. Družbena konstrukcija in vsesplošna prisotnost ter zasidranost nacionalizma v sleherni pori družbe, pa tudi njegova normativizacija sta samo pospeševali neizogiben trend. Prišlo pa je tudi do naslednjega logičnega koraka v procesu nacionalizacije sveta.

Vsak družbeni proces, ureditev, sistem, ideologija itd., generira svoje ekstreme. Zato je, tako kot v primeru verskega ekstremizma in fundamentalizma, nacionalizem generiral svojo ekstremno in fundamentalistično obliko. Če je postal nacionalizem globalna norma, je bilo samo vprašanje časa, kdaj in kje bo apliciran absolutno in s totalitarnimi nameni.

Če so v nacionalizmu potrebni Drugi, da generiramo lastno identiteto, pa se morajo z ekstremizacijo nacionalnih čustev (Mi) ekstremizirati tudi Drugi. Če so v nacionalizmu za vse slabo vedno krivi tujci, postanejo npr. v primeru družbeno-ekonomske »krize, ki je grozeča«, tudi tujci vedno večja grožnja. Vse, kar velja za nacionalizem, se v primeru ekstremnega nacionalizma potencira. Rezultat je viden v totalitarnih režimih, kjer je narod ultimativna vrednota in absolutni smisel obstoja države (ob voditeljih). Še posebej v ekstremni manifestaciji nacionalizma, ki se je pojavil v obliki nacizma in fašizma.

Pomembno je razumeti, da nacizem ni zgolj nepredvidena temna epizoda v sicer »normalnem« razvoju nacionalnih držav, temveč precej logičen in pričakovan pojav. Je logična deviacija splošno sprejete ter univerzalne ideologije nacionalizma. Sarkastično rečeno, morda celo šolski primer uporabe nacionalizma in državnega represivnega ter ideološkega aparata, ki so ga v veliki meri omogočile ideje modernega racionalizma in

razsvetljenstva. Nacizem je počel, kar so počeli (in še počnejo) drugje, vendar na bolj intenziven, neposreden in totalitaren način.

Pri tem je potrebno razumeti, da ne gre za kakršnokoli opravičevanje nesprejemljivih dejanj, ki jih je povzročil nacizem. Ravno obratno, razumevanje nacizma kot logičnega in normalnega pojava, kot radikalnega nacionalizma, lahko prikaže drugačno razmerje med sodobnim globalno razširjenim nacionalizmom, ki je pomembna vrednota vseh modernih demokratičnih nacionalnih držav, in zgodovinskim nacizmom, ki se je navidezno pojavil iz nič in s koncem druge svetovne vojne tudi zamrl. Ne poskušam omiliti sprijenosti zgodovinskega nacizma, temveč okrepiti razumevanje, da naš vsakodnevni nacionalizem sledi isti logiki. V času nacizma se je nacionalizem okrepil in s koncem nacizma ni zamrl. In če je nacizem skrajna radikalizacija nacionalizma, to pomeni, da je vsak nacionalizem v bistvu omiljeni oz. omejeni nacizem. V iskanju razmerja med nacizmom in nacionalizmom torej ne gre za demistifikacijo nacizma, temveč za mistifikacijo nacionalizma. Kritika nacizma naj se zato bere kot kritika nacionalizma. Kritika preteklosti naj se razume kot kritika sedanjosti.

Pri tem se moramo zavedati pasti v obliki logične napake »reductio ad Hitlerum« oziroma »argumentum ad Hitlerum«. Gre za zmoten argument, kjer se vsakokratni nasprotni pogled primerja s pogledom Adolfa Hitlerja ali nacistov. Takšen argument je irelevanten, saj se koncentrira na izvor nečesa in ne na sam pojav. V bistvu gre za ravno obratno logiko, saj se opiram na izvor nacističnih idej in ne na njihovo zapuščino. Nacizem je tako posledica nacionalizma. Tudi njegove sodobne manifestacije v obliki neonacizma so mnogo bolj zaznamovane z nacionalizmom, kot pa nacizmom, čeprav se to nenehno prikazuje skozi politične diskurze.

Zakaj je primer nacizma pomemben za razumevanje nacionalizma in obratno? Zato, ker je nacizem skrajno radikaliziran nacionalizem. Pokazati želim, da je nacizem normalna faza v razvoju nacionalizma, ekstremni odklon od sicer vseprisotnih ideoloških nacionalističnih prepričanj. Ni motnja, temveč pričakovana posledica sistema, zato moramo vzroke, za npr. sodobni neonacizem in skrajno desni populizem, iskati v splošnem, vseprisotnem državnem nacionalizmu, ki ga sprejemamo kot normalnega, v kombinaciji s patriotizmom celo pričakovanega.

Za nacizem naj bi bil kriv Hitler. Takšno dojemanje pa je seveda napačno, saj je nacizem predvsem konglomerat njemu predhodnih ideologij, fobij in prepričanj, npr. nacionalizma, patriotizma, ksenofobije, egocentrizma, rasizma, antisemitizma itd., ki pa še vedno delujejo in so sestavni del sodobnega sveta. Nacizem je skrajni primer ločitve na Nas in Njih, ponarejanja narodne zgodovine, obsedenosti s teritorijem, državnimi simboli, »velikim narodom«, poslanstvom naroda, patriotizmom, etnocentrizmom, rasizmom, nacionalnim (gospodarskim) interesom itd. Če je sodobni nacionalizem naperjen proti tujcem, jih je nacizem s svoji skrajnosti želel odpraviti. Če sodobne države uporabljajo državne simbole in organizirajo državne proslave, so jih nacisti v svoji skrajnosti uporabljali potencirano. Če sodobni narodi verjamejo v mite o svoji veličini (svetosti, zgodovinskosti), so nacisti verjeli v arijskega nadčloveka. Principi delovanja so torej podobni ali celo isti, razlika je v ideološki absolutnosti in skrajnosti.

Primer nacizma je pomemben za razumevanje nacionalizma tudi zato, ker je bil v nacizmu nacionalizem temeljni vir ideologije, evidentna taktika političnega boja in ključen del političnega programa ter propagande. Zato lahko s pomočjo nacizma lažje razumemo delovanje nacionalizma, katerega osnovne karakteristike in logika delovanja ostajajo nespremenjene. Splošne metode so se namreč ohranile. Iz istega razloga lahko s pomočjo nacizma razumemo tudi načrtno in institucionalizirano nacionalizacijo narodov, torej način, s katerim se nacionalizem kot evidenten družbeni konstrukt zasidra v življenjskih praksah in navadah ljudi. Nacizem je tipski primer delovanja ideologije, predvsem njenih instrumentov/mehanizmov oz. ideoloških aparatov države (IAD) in represije. Je primer načrtno in strateške uporabe instrumentov in IAD, katere je prevzel iz zgodovine. To so npr. simboli, propaganda, hierarhija, populizem, šolski sistem, mediji, zgodovina, kultura, represija, nasilje, vojna, zunanji sovražnik, poslanstvo, rituali, mysticizem, totalitarizem, antisemitizem itd. Zaradi takšnega pristopa (poleg čustvenega naboja) lahko nacionalizem razumemo kot sodobno religijo, nacizem pa kot njen verski ekstremizem. In ravno zaradi totalnosti ideologije in ekstremnega in absolutnega pristopa je nacizem primeren za raziskovanje in nazorni prikaz delovanja sodobnega nacionalizma in njegovih ideoloških instrumentov.

4 OKOLIŠČINE RADIKALIZACIJE NACIONALIZMA

4.1 Politični program NSDAP

Za razumevanje nacionalističnih in taktičnih temeljev nacizma je zgovoren že uradni program NSDAP, katerega je Adolf Hitler razglasil 24. februarja 1920 še kot program stranke DAP (Nemška delavska stranka), in se je ohranil do konca nacistične vladavine. Ves program je bil naperjen proti Drugim, kar je že samo po sebi nacionalistično. Bil je antiprogram, torej antidemokratski, antikomunističen, antijudovski, anitkapitalističen in antizahoden, vendar nikdar antinacionalističen.

Izmed 25 točk so pomembnejše:

- Zahtevamo združitev vseh Nemcev v Veliki Nemčiji, na podlagi pravice naroda do samoodločbe.
- Zahtevamo enakost nemških pravic nasproti drugim narodom; prekinitve mirovnih pogodb iz Versaillesa in St. Germana.
- Zahtevamo zemljo in teritorij (kolonije) za preživljanje naroda in kolonizacijo za našo presežno populacijo.
- Samo član rase je lahko državljan. Član rase je lahko samo, kdor ima nemško kri, brez upoštevanja veroizpovedi. Jud denimo ne more biti član rase.
- Kdor nima državljanstva, lahko biva v Nemčiji samo kot gost in to pod avtoriteto zakonodaje za tujce.
- Pravico do določitve zadev v zvezi z administracijo in zakonodajo imajo samo državljani. Zato zahtevamo, da vsak javni urad, katerekoli vrste, tako rajha, dežele kot občine, zapolnjujejo samo državljani. Borimo se proti koruptivni parlamentarni ekonomiji ter zaposlovanju na podlagi strankarske pripadnosti brez upoštevanja sposobnosti.
- Zahtevamo, da se država najprej obremeni z zagotavljanjem možnosti za preživetje in načinom življenja državljanov. V kolikor je nemogoče vzdrževati celotno populacijo države, morajo biti člani drugih narodov izgnani iz rajha.

- Vsa nadaljnja imigracija nedržavljanov mora biti onemogočena. Zahtevamo, da so vsi Nemci, ki so imigrirali v Nemčijo od 2. avgusta 1914, nemudoma prisiljeni zapustiti rajh (Program NSDAP 1920).

Iz programa je razvidno, da je negativna nastrojenost proti tujcem, vključno z antisemitizmom, posledica osnovnih nacionalističnih idej. Hitler v svoji knjigi *Mein Kampf* nenehno poudarja: »Vsaka ideja je samo sredstvo na poti do cilja – za mene, kot tudi za nacionalsocialiste obstaja samo ena doktrina: narod in narodna država. Za kar se moramo boriti je zavarovanje in obstoj ter razmnožitev naše rase in našega naroda, hranjenje naših otrok in ohranitev čistosti naše krvi, svoboda in neodvisnost narodne države« (Hitler 1936, 197). Vse ostalo je torej podrejeno interesu naroda, pri čemer je interes naroda seveda vedno arbitrarno določen, vendar vedno skladen z izhodišči nacionalizma.

Čisti nacionalizem je bil osnova za večino izprijenih dejanj nacizma, narod pa je vedno stal v središču politične ideologije. Nacistični ideolog Alfred Ernst Rosenberg, pomemben član NSDAP ter soavtor večine ideoloških zablod, vključno z rasno teorijo, širjenjem življenjskega prostora, zavrnitvijo versajske mirovne pogodbe, degenerativnosti moderne umetnosti in genocidom, zaradi česar je bil na nürnberških procesih obsojen na smrt, je tako zapisal: »Država dandanes ni neodvisen idol, pred katerim se mora vse prikloniti; država niti ni cilj, temveč sredstvo za ohranitev naroda, ..., Državne oblike se spreminjajo, zakoni se menjajo, narod pa ostane. Iz tega izhaja, da je narod prvo in zadnje, čemur se mora vse ostalo podrediti. Nova miselnost postavlja narod in raso nad državo in njene oblike, ..., izdaja naroda je tako večji zločin kot veleizdaja države« (Rosenberg v Wolter in Masters 2004, 183).

Nacionalizem je torej ključen vir nacizma, ker pa je svet na prehodu v 20. stoletje že bil nacionaliziran, je večina nacističnih ideoloških zablod logično temeljila na predhodnih nacionalističnih praksah in prepričanjih. Ne pretiravamo, če trdimo, da je nacionalno identiteto v Nemčiji konsolidiral šele nacizem (Kitchen 2006, 8). In ne pretiravamo, če trdimo, da je nacionalizem v nacizmu tista osrednja ideologija, na katero se navezujejo vse ostale ideologije, in hkrati edini iskreni vir političnega diskurza in praks, saj so bile ostale ideologije mnogokrat uporabljene predvsem instrumentalno in taktično. Nacionalizem je bil

tisti skupni imenovalac, ki je bil vir nacističnega zla, političnih uspehov, pa tudi končnega propada.

Z nacionalizmom, rasizmom in antisemitizmom povezane ideje so bile torej že vseprisotne in globoko zasidrane v družbeni zavesti. Bile so del družbene zavesti, predvsem pa so se začele pojavljati v državnih, znanstvenih in intelektualnih institucionalnih omrežjih. Vzporedno in vzajemno z idejami so se širile tudi konkretne družbene prakse v obliki nestrpnosti in družbenega razločevanja in z njimi povezani zločini (tudi na državni ravni). Negativnih vzorov je bilo več kot dovolj.

4.2 Družbeno-ekonomske razmere

Nacionalistično obarvana politična gibanja so cvetela tudi v drugih evropskih državah, ne samo v Nemčiji, ampak tudi na Švedskem, v Veliki Britaniji, Italiji, Španiji, Romuniji, na Madžarskem, Japonskem in v ZDA. V Veliki Britaniji je Oswald Mosley leta 1932 ustanovil Britansko fašistično unijo, politično stranko s fašističnim programom, osnovano z protikomunistično in protekcionistično ideologijo, navdahnjeno z antisemitizmom, s črnosrajčniki, s simboliko, ki je bila podobna nacistični itd. »Stranka, z Mosleyem na čelu, je bila na srečo pravi čas ustavljena« (Cameron 1979, 52).

Vzporedno se je družba znašla v neugodnih družbenih, predvsem pa ekonomsko-političnih razmerah, v okoliščinah, ki so dodatno pomagale h krepitvi nacionalističnih čustev. Če se osredotočimo na Nemčijo, bi lahko kot pomembne »zunanje« faktorje totalitarizacije nacionalizma prepoznali:

- Kompleksno sestavo nemške družbe pred prvo svetovno vojno, ki je nihala med ostanki fevdalizma in moderno industrijsko družbo.
- Ekonomsko nazadovanje in krizo po vsej Evropi. Delniški trg se je na Wall Streetu zrušil leta 1929, kar je vodilo v globalno ekonomsko krizo.
- Nezmožnost tedanjih političnih elit sestaviti močno parlamentarno večino, ustvariti stabilnost in se zoperstaviti ekstremističnim idejam tako na levem kot na desnem političnem polu.
- Ranjenost nacionalističnih čustev zaradi poraza v vojni.

- Krizo identitete evropske družbe, vrednot in hierarhije, predvsem zaradi razpada monarhičnih ureditev v številnih evropskih državah.
- Antisemitizem, še posebej zaradi občutka judovskega vojnega dobičkarstva.
- Ponižanje Nemčije z versajsko mirovno pogodbo. Nemčija je morala odstopiti številne pokrajine (Severno Šlezijo, Alzacijo, Loreno, Zahodno Prusijo, Poznan itd.), prav tako pa predati kolonije Veliki Britaniji in Franciji.
- Nemčija je imela močno tradicijo militarizma in lojalnosti do avtoritete.
- V povezavi s prvo svetovno vojno je Nemčija izrazito spodbujala državni institucionalni nacionalizem.
- Globalizacijo gospodarstva.
- Globalno sistemsko periferizacijo Nemčije v nasprotju z drugimi državami, ki so denimo še imele svoje kolonije.
- Rasistične ideje, ki so bile široko sprejete.
- Itd.

Nacisti so bili med drugim prepričani, da je za globalno depresijo v 30. letih 20. stoletja kriv mednarodni bančni sektor, ki ga nadzorujejo Judje. To jim je dalo dodaten motiv tudi za kasnejši holokavst. Ne glede na napačno interpretacijo nacistov, je takratni finančni sektor imel veliko moč in vlogo v ekonomski destabilizaciji gospodarstva. Banke so lahko vplivale na države z izdajanjem ali neizdajanjem posojil. To je bila realnost že od 16. stoletja naprej in se je nadaljevala tudi v sistemu velikih nacionalnih držav, kot je bila Nemčija. Tudi sodobne finančne in dolžniške krize so zaradi podobnih razlogov zelo podobne tedanjim, tako kot je podoben celoten družbeni okvir, ki generira sodobne desne populizme in neonacizme.

Industrijska revolucija je z vzponom delovne sile in poglobljanjem razrednega konflikta razdvojila sicer tradicionalne družbe. Tradicionalna harmonija se je krhala, zato jo je bilo potrebno obnoviti. Strah pred propadom skupnosti se je že proti koncu 19. stoletja krepil povsod po Evropi, predvsem zaradi urbanizacije, industrializacije in migracij. Če je družba razpadala, so nekateri mislili, da jo je mogoče obnoviti, kar je vodilo v svojevrsten paradoks. Po eni strani so bili namreč fašisti proti modernizaciji, hkrati pa so jo izrazito spodbujali. »Želeli so si drugačno modernost, tehnično napredno družbo, kjer bi napetosti in delitve

modernosti gladili s fašistično močjo integracije in kontrole« (Paxton 2004, 13). Za to je bilo potrebno najti tudi zunanjega krivca, s katerim bi lahko okrepili lastno družbeno povezanost oz. notranjo harmonijo.

»Rasizem je pripomogel k mobilizaciji protimodernističnih občutkov in strahov ter je bil očitno učinkovit predvsem zaradi te povezave« (Bauman 2006, 107). Nacisti so uničenje Judov prikazovali kot sinonim za zavrnitev moderne ureditve. »Po drugi strani pa si rasizma kot koncepta sveta in, to je še pomembnejše, učinkovitega instrumenta politične prakse ni mogoče zamisliti brez napredka moderne znanosti, moderne tehnologije in modernih oblik državne oblasti. Rasizem je omogočila moderna. Poleg tega je ustvarila potrebo po rasizmu« (Bauman 2006, 107–108).

Nacizem je svojo politično ideologijo osnoval na temeljih nacionalističnih delitev, vključno z nacionalizmom povezanimi fenomeni evgenike (izboljšanje oz. prečiščenje genetske strukture naroda), rasizma (razlike med narodi, potenciranje kategorij družbene formacije), antisemitizma (verski in kulturni Drugi) itd. Nekateri povezujejo rasizem tudi s kapitalizmom, ki je sicer z nacionalizmom povezan tudi preko modernizacije. Z nacizmom je kapitalizem npr. povezan preko cikličnih kriz, ki so privedle do nezavidljivih ekonomskih okoliščin, ki so v Nemčiji povzročile kritično mero obupa. Prav tako je bil družbeno razširjen rasizem priročno politično orodje, saj je v povezavi z avtoriteto in ideologijo odgovarjal na vse tedanje težave. Nudil je odgovore na vsa vprašanja glede ekonomskih, kulturnih in zgodovinskih travm. V Nemčiji se je tako rasizem učinkovito združil z nacionalizmom, vzdrževanje rasne čistosti pa je postala državna prioriteta. Rasno mešanje bi namreč privedlo do degeneracije, v končni fazi pa povzročilo izumrtje. Tudi danes se s podobno retoriko vzdržuje desni konservatizem ali antiislamizem.

Vsak narod potrebuje tudi svoj življenjski prostor. In v kolikor se populacija širi, se mora širiti tudi državni teritorij. Hitler je menil, da bi brez novega teritorija nemška, arijska rasa, stagnirala in v končni fazi izginila. Zato je bil obstoj naroda odvisen tudi od kolonizacije in širjenje življenjskega prostora (Lebensraum). Teritorij je tudi logična potreba naroda, saj je narod v moderni državi neločljivo povezan znotraj nacionalne države. Le v njej je lahko

samostojen in suveren, enoten in združen v svoji domovini, ki je sicer v mitološki interpretaciji rojstni kraj naroda.

Formacija nacionalnih držav, torej politizacija oz. teritorializacija narodov, je povzročila mnogo napetosti in vojn. V času nacizma je veljalo, da obstaja povezava med krvjo in zemljo (Blut und Boden) (Holocaust encyclopedia 2015). Tudi v sodobnem času se takšna predstava reproducira in tudi sodobne države, sicer na manj skrajn način, zapirajo svoje meje, postavljajo mejne zidove, omejujejo migracije, (ekonomsko) kolonizirajo tuja ozemlja in asimilirajo tuje kulture.

Nacionalna država je učinkovita, ko nudi državljanom občutek varnosti, pripadnosti in identitete. Ker se je v času razmaha nacionalizma, z modernizacijo držav, povečano mobilnostjo ljudi in družbeno odtujitvijo pojavila večja potreba po pripadnosti in identiteti, se je s tem povečala tudi moč države. »Država je tako lahko učinkoviteje kanalizirala hrepenenja državljanov in zamere ter usmerjala njihove občutke ljubezni in sovraštva« (Deutsch 1967, 271). Če je sorodnost zaznamovana s strani omrežij odnosov, ki se reproducirajo skozi medosebne odnose, se je nova nacionalnost kot kategorična identiteta nasprotno reproducirala skozi standardizirane posredniške strukture (Calhoun 1997). Država je prevzela vlogo posrednika, podobno kot pred tem Cerkev. Z modernim političnim sistemom pa je bilo samo vprašanje časa, kdaj bo nacionalizem postal tudi taktika notranjepolitičnega, strankarskega boja.

4.3 Nacionalistični diskurz

Kontrola družbe (in posledično dobrin), ki je osrednji cilj vsakršne ideološke manipulacije, je bila tudi osrednji motiv nacionalizma. Kontrola pa je možna samo, kadar so naslovniki ideologije ubogljivi in poslušni. Held (1989, 101) v tem kontekstu razloči sedem razlogov, zakaj so ljudje poslušni, v vseh pa lahko najdemo elemente nacionalistične propagande.

Diskurzivni argumenti nadvlade so prikriti argumenti nacionalizma:

- »Ni druge izbire«. Narod je pred vsem drugim. Narodni cilji ne dopuščajo alternativ.
- »Tako je vedno bilo«. Nacionalizem se sklicuje in ustvarja »izmišljeno tradicijo« (Hobsbawm 1983, 9).
- »Tako ali drugače, vedno je isto«. Politična apatija je primerna pot k ohranjanju obstoječega stanja.
- »Čeprav nam situacija ne ustreza, jo razumemo kot usodo«. Narod je tipičen primer usode. Narod že tisočletja čaka na svojo državo, slavo, veličino itd.
- »Čeprav nam situacija ne ustreza, verjamemo, da gre za dolgoročno pot k uspehu«. Instrumentalno sprejemamo stanje s pomočjo medgeneracijskega pogojnega dogovora. Kot narod smo soglasni in sledimo višjemu cilju in usodi.
- »Glede na okoliščine in informacije je tako prav«. Sledimo normativom.
- »V idealnih okoliščinah in z vsemi potrebnimi informacijami bi storili enako«. Verjamemo v idealni normativni dogovor.

Višji cilji, tradicija, apatija, usoda, vizija ter primerne norme so torej temelji učinkovite oblasti. Vse to pa lahko zagotavlja nacionalizem, ki postavlja narod nad vse ostalo, izumlja tradicijo in vrednote, sledi eni in enotni viziji razvoja naroda. Kjer se določena situacija ali ureditev prikazuje in interpretira kot edina možna, pa to kaže na ekstremno ideološko indoktrinacijo. Velja tudi, da »vsaka kolektivistična revolucija jaha na trojanskem konju »nujnosti« (Hoover 1952, 357).

Kontrola in oblast sta pomembna cilja vsake nacionalizacije, pot pa je bila sama formacija naroda, saj je jasno, da kjer ljudje ne delijo skupne družbene identitete, vladanje nad njimi ni mogoče. Kjer ni sprejetih kolektivnih norm, vrednot in prioritet, ki določajo skupino, ne more skupine nihče zaupljivo zastopati in voditi. Seveda pa ni smiselno razumeti vodenja kot pasivnega procesa, saj voditelji aktivno konstruirajo naravo deljene identitete z namenom ustvarjanja prototipskosti in posledično pravice po zastopanju skupine. Na kratko, uspešni vladarji morajo biti sposobni upravljanja z identitetami. Z ustvarjanjem identitet pa hkrati konstruirajo čustva (Van Baaren in drugi 2004).

Na to se je zanašala Cerkev, ko je ustvarjala identitete in čustva »božje črede«, katere posamezniki so pred bogom enaki. So božji otroci, ki jih vodi sam bog, na zemlji pa ga zastopa sveti duh, torej Cerkev. Vlogo Cerkve pa je s časom začela prevzemati moderna država s politiki na čelu. Tega se je zavedal tudi Adolf Hitler, ko je zapisal, da je »večna izkušnja svetovne zgodovine, da je z ideologijo podkrepjen teror nemogoče streti s pomočjo (državnega) nasilja, temveč zgolj s pomočjo nove, prav tako pogumne in odločno postopajoče ideologije« (Hitler 1936, 599).

Morda bi lahko razmišljali v smeri, da se je Nemčija znašla v gospodarski krizi in krizi identitet. Pomikala se je proti periferiji in oddaljevala od centra sveta. S tem je povezan manjvrednostni kompleks, ki se je kompenziral z nacionalističnimi idejami o veličini Nemčije. Zaradi neljubih razmer so se morali najti krivci, znotraj države tujci, sicer pa vsa mednarodna javnost. Kriva je bila globalizacija in vse sile, ki so delovale proti nacionalnim interesom, npr. komunisti, ki so zagovarjali internacionalizacijo. V zviševanju lastne samozavesti so morali degradirati druge. V iskanju Sebe so morali okrepiti predstavo o Drugih. Da so lahko postali večvredni (Übermensch), so morali drugi postati manjvredni (Untermensch). Gre za osnovno logiko formiranja družbene identitete. Procesi z isto osnovno logiko so se in se še vedno dogajajo povsod po svetu.

To lahko razlagamo tudi s tem, da so ljudje, ko so v domeni izgub, bolj pripravljeni sprejeti tveganje sprememb. Kadar ljudje pridobivajo, tako voditelji kot ljudstvo, nasprotujejo tveganju in se upirajo spremembam (Weyland 2002). Ko so ljudje obupani, so tudi bolj dovzetni za populizem in demagogijo. Ko se soočajo z negotovostjo in zunanjimi pritiski, npr. trga, se tudi zatekajo k tradiciji, ki jo poseblja nacionalizem, ter (tradicionalnemu) redu, hierarhiji in avtoriteti, ki družbi vrne potrebno stabilnost in predvidljivost. Vsak sistem generira svoje ekstreme, predvsem takrat, ko je ogrožen. Ekstremizacija je tako mnogokrat odraz družbenih sprememb. V primeru nacizma so bile te okoliščine modernizacija, globalizacija, industrializacija (kapitalizem) itd., ki so načele tradicionalne identitetne temelje družbe. Več nacionalizma v obliki nacizma je bilo tako pogojenega z okoliščinami ogrožene tradicije, ne glede na to, da so po drugi strani širše družbene spremembe hkrati generirale in omogočale sam nacionalizem.

5 ZGODOVINSKI KONTEKST NACISTIČNE IDEOLOGIJE

Nacistične ideje niso bile nekaj revolucionarno novega. Že iz Hitlerjevih zapisov¹ je razvidno, da je njegov svetovni pogled (Weltanschauung) oziroma ideologija, ki je kasneje služila kot politično ideološko ogrodje nacizma (kot nacistična biblija), predvsem povzetek obstoječih predsodkov in mitov ter odraz duha časa. Povezala se je v zmes idej, ki jih je povezoval nacionalizem, skozi katerega je Hitler poskušal poenostavljeno interpretirati sicer kompleksno mednarodno okolje. Verjel je, da so posameznikove značilnosti, zmožnosti in njegovo obnašanje zaznamovani z njegovim poreklom. Vse skupine, rase in ljudje naj bi nosili »sledi«, ki se prenašajo iz roda v rod. Nihče ne more preseči te determiniranosti, zato je možno vso človeško zgodovino interpretirati v kontekstu rasnega boja. Asimilacija ni mogoča, saj se sledi ne spreminjajo, lahko se samo degenerirajo skozi rasno mešanje.

Nacistični nacionalizem je poskušal ustvariti čisti, popolni narod na dva temeljna načina. Prvi je bil t. i. pozitivni nacionalizem (seveda ne v moralnem smislu), ki se je nanašal na Njih, in negativni, ki se je nanašal na Druge, in katerega ekstremizacija je vodila do holokavsta. Ekstremen primer pozitivnega nacionalizma pa je npr. projekt »Lebensborn«. Eksperiment vodje SS (Schutzstaffel) Heinricha Himmlerja je poskušal vzgojiti superiorno nordijsko raso, zato so organizirali posebne porodnišnice oz. vzgojne centre, v katerih so rasno čiste matere v popolnih pogojih rojevale rasno čiste otroke. Otroke so lahko nato predale v posvojitev preverjenim nacističnim družinam. Tam so rojevale tudi matere samohranilke, sprejemali so tudi sirote in (predvsem v tujini, npr. na Poljskem) odvzete otroke. Ustanove Lebensborn so bile tudi namenjene »parjenju« samskih žensk s častniki SS. Prva takšna porodnišnica je bila odprta v kraju Steinhöring leta 1935, sledile pa so tudi enote v tujini. Samo na Norveškem naj bi bilo na takšen način rojenih med 8000 in 15000 otrok (Albanese 2006).

»Prvi temelj avtoritete je popularnost, drugi je moč. Popularnost in nasilje pa lahko skupaj trajata samo določen čas, takrat pa lahko nastane avtoriteta še na močnejših temeljih, to je avtoriteta tradicije. Ko se končno povežejo popularnost, moč in tradicija, se lahko avtoriteta vidi kot neizčrpljiva« (Hitler 1936, 580). Tradicija se lahko ustvari; Hitler je to razumel, doumel pa je tudi, da se je z razpadom starega rajha razkrojila tradicija, ki jo je možno

¹ Predvsem »Mein Kampf«, napisan med letoma 1923 in 1924.

obnoviti. Na srečo nacistov je bil temelj tradicije že na voljo. Narodno (Völkisch) gibanje, pa tudi antisemitski predsodki so bili namreč v Avstriji in Nemčiji običajni ter del normalnega stanja. Celotna ideja o sterilizaciji nemočnih je bila pred tem že uveljavljena v Angliji. Takrat so vse nacionalistične stranke populistično podpirale razveljavitev versajske pogodbe. Antikomunizem je bil široko razširjen, vse konservativne stranke pa so podpirale družinske vrednote in nasprotovale nadaljnji emancipaciji žensk. Etnični nacionalizem se je že pred tem stopil z znanstvenimi rasističnimi diskurzi kot tudi kontinentalnimi imperialističnimi diskurzi, npr. pangermanskim gibanjem, ki so podpihovali nemško rasno večvrednost. Pangermanska ali Vsenemška liga (Alldeutscher Verband), ustanovljena leta 1891, je javno promovirala nemški imperializem, »rasno higieno« in je nasprotovala porokam Nemcev z Judi. Sorodno narodno gibanje »Völkische Bewegung« je bilo prav tako pomemben glasnik nacionalističnega diskurza. Člani tega gibanja, predvsem družba Thule (Thule-Gesellschaft), ki se je na začetku imenovala Študijska skupina za nemško starodavnost (Studiengruppe für germanisches Altertum), je tudi sodelovala pri ustanavljanju Nemške delavske stranke »Deutsche Arbeiterpartei« (DAP) (Arendt 1951).

Lahko se vrnemo tudi k združitvi Nemčije leta 1871, ki je potekala predvsem na politični in administrativni ravni, zato je združitvi sledil kulturni boj (Kulturkampf) med leti 1872 in 1878. Poskušal je popraviti kontradiktorno stanje, predvsem s pomočjo poenotenja jezika, šolstva in religije. Germanizacija je poskušala ponemčiti poljsko in dansko manjšino, na koncu pa je predrugačila tudi religijo. Za takratno politično elito namreč definicija naroda ni vključevala pluralizma, Bismarck pa se je bal, da katoliki zaradi navezanosti na sveti sedež niso dovolj lojalni ideji naroda. »Majski zakoni« iz leta 1873 so zato vključevali imenovanje župnikov in državno kontrolo nad šolanjem. »Kongregacijski zakoni« iz leta 1875 pa so odpravili verske rede, ukinili subvencije katoliški cerkvi in umaknili protekcijo cerkve iz pruske ustave (Sperber 1984).

Teren za množičen pohod ekstremnega nacionalizma se je torej pripravljal že desetletja pred prvimi začetki nacistov. Konrad Adenauer, kancler Zahodne Nemčije med leti 1949 in 1963, je v zvezi s tem zapisal: »Nacionalsocializem ne bi mogel priti v Nemčiji na oblast, v kolikor ne bi našel v širokem krogu populacije zemlje, pripravljene za setev strupa. Poudarjam, v širokem krogu populacije. Ni pravilno govoriti, da nosijo odgovornost samo visoki vojaški ali

gospodarski krogi, ..., široke plasti ljudi, tako kmetje, srednji razred, delavci in intelektualci niso imeli pravilnega intelektualnega pristopa» (Adenauer v Goodrick-Clarke 1992, IX).

Ne samo, da je splošen nacionalizem sam po sebi vplival na nacistične ideje, prepričanja in dejanja, konkretne nacistične ideje, tudi tiste najbolj kontroverzne, so že bile prisotne in so v javnosti krožile pred pojavom nacizma. In to ne samo v Nemčiji. Ob koncu 19. stoletja so npr. zagovorniki »znanstvenega rasizma« prevzeli evgenične diskurze rasne degeneracije in čiste krvi. Legitimnost so iskali v fizični antropologiji, antropometriji, frenologiji, fiziognomiji itd. Takrat se je rasizem logično povezal z nacionalizmom, ki je raso ideološko povezal z narodom. Če v svojem prepričanju izhajamo iz zgodovinskosti in determiniranosti naroda, to neizbežno pomeni, da poskušamo mite tudi »znanstveno« dokazati. Starodavnost naroda pa pomeni tudi biološko (evolucijsko) drugačnost in ekskluzivnost. Takšna prepričanja so vodila do družbenih gibanj pangermanizma, zionizma, panturkizma, panarabizma itd.

5.1 Rasizem

Neposredna dejstva govorijo v prid prevzetju konkretnih arheonacističnih idej, ki so bile tudi globalno razširjene. Že omenjeni Rosenberg, nacistični rasistični teoretik, je rase razdelil znotraj posebne klasifikacije, kjer so Judi in temnopolti zasedali najnižje mesto. Na vrhu je bila seveda arijska, bela rasa. Vendar je Rosenberg pri tem gradil na predhodnih teorijah Arthurja de Gobineaua, Houstona Stewarta Chamberlaina in Madisona Granta, torej Francoza, Angleža in Američana, ki so že pred vzponom nacizma redno objavljali svoja dela na temo arijske rase, evgenike in antisemitizma (Cecil 1972). Tako so vsi nacionalizirani narodi gradili svoje etnične mite. Npr. francoska identiteta se je začela vzpostavljati komaj po nastanku mita o galskem poreklu. Če je »teologija čiste kraljevske krvi« in »trojanski mit« frankovskim kraljem zagotavljal kontinuiteto treh dinastij, je »galski mit narodu, enemu in nedeljivemu, prinesel rasno homogenost in kulturno povezanost« (Citron 1991, 206).

Tudi Foucault (1976) je spremljal moderni rasizem od srednjeveškega zgodovinskega in političnega diskurza »rasnega boja«. V 19. stoletju naj bi se le-ta ločil na dve vrsti. Na eni strani na rasiste, biologe in evgenike, ki so dodali rasizmu nov pomen, na drugi strani pa na državni rasizem, ki je vezan na tehniko moči. Gre za mehanizem, ki omogoča delovanje

biomoči. Država uporablja koncept rase (poenotenje in iztrebljanje ras), da lahko izvaja svojo suvereno moč. Zaradi suverene moči države nad življenjem in smrtjo postajajo tako najbolj morilske države tudi najbolj rasistične. Na tem mestu se tudi naveže na primer nacizma, za katerega meni, da je bil posledica nenadnega razvoja državnih mehanizmov moči od 18. stoletja naprej. Nadzor nad smrtjo, tudi posameznikov (npr. ovaduhov), ter izpostavljenost naroda smrti (skozi vojno) je bil ključen element rasizma. Ne samo, da morajo druge rase umreti ali priznati premoč, tudi lastna rasa mora doživeti prepoved ali umreti. Hitler je npr. večkrat ukazal, da se morajo vojaki boriti do konca. To pomeni do zadnjega. Nacistična država je postala absolutno suverena, saj je imela absolutno oblast nad življenjem in smrtjo. In to ne samo drugih, temveč tudi svojih državljanov. »Bila je morilska država, rasistična država in samomorilska država« (Foucault 1976, 259). Foucault meni, da moderna država, z biomočjo in pravico do vojne, nujno vodi do rasizma, kar se seveda ni ustavilo z zatonom nemškega nacizma. Sodobna država, vključno s procesi suverenizacije, demokratizacije, centralizacije, nacionalizacije in modernizacije, je krepila institucijo države tako, da se je okrepila preko razumne mere, kar se je manifestiralo v državnem rasizmu. Tudi v tem oziru je potek dogodkov razložljiv in logičen.

Podobno kot Foucault trdi tudi Bauman (2006). »Moderna civilizacija ni bila zadosten pogoj za holokavst, zanesljivo pa je, da je bila potreben pogoj zanj. Holokavst si je bilo mogoče zamisliti prav zaradi racionalnega sveta moderne civilizacije« (Bauman 2006, 40). Prav zaradi racionalnega, do določene mere tehnokratskega dojetanja družbe, so na prvi pogled popolnoma nerazumske ideje nacistov bile izvedene tako temeljito, učinkovito. Oddelek znotraj SS-a, ki je imel nalogo uničiti evropske Jude, se je uradno imenoval Enota za administracijo in gospodarstvo. To nazorno kaže na to, »kako birokratsko formalni in etično slepi so birokratski napori za doseganje učinkovitosti« (Bauman 2006, 42).

Hkrati se je modernizirana država poskušala konsolidirati s pomočjo enotnih jezikovnih parametrov, občutkom skupne zgodovine, nacionalnih mitov in ritualov, narodnega ponosa, narodne veličine v prihodnosti itd. Nacionalna država se je morala nenehno širiti (npr. kolonije), vendar ostati homogena, kar je neizbežno privedlo do konflikta, ki je bil rešljiv samo z uporabo sile in je omogočil razrast rasizma.

Tudi konkretni primeri rasizmov pred nacizmom kažejo na vsesplošno družbeno zasidranost rasističnih prepričanj. Spomnimo se lahko, da je Brazilija komaj leta 1831 odpravila čezatlantsko trgovanje s sužnji. Trgovanje pa se je »de facto« nadaljevalo vse do 60. let 19. stoletja. Dokončno je odpravila suženjstvo komaj leta 1888 (Anstey 1975). Ostale države niso bile veliko boljše, ZDA je suženjstvo odpravila leta 1869, Portugalska 1869, Kuba pa leta 1886. Pri tem je potrebno vedeti, kot dokazuje Williams (1994), da je delitev na rase v veliki meri posledica ravno trgovanja s sužnji. Pri vprašanju, kaj je bilo prej, suženjstvo ali rasizem, tako prevlada prvo. Suženjstvo je bilo (ob zdravi pameti) sporno iz verskih in filozofskih vidikov, zato je bilo potrebno opravičevanje suženjstva s pomočjo delitve ljudi na rase. Pred tem, npr. v času antične Grčije ali rimskega imperija, družba ni poznala rasne diskriminacije. Če bi rasizem obstajal pred suženjstvom, bi bili prvi sužnji, s katerimi so trgovali preko Atlantika, afriški. Vendar v začetku temu ni bilo tako, saj so bili prvotni sužnji ameriški staroselci, kasneje pa belci. Črnci so prevladali kasneje, predvsem iz praktičnih razlogov, povezanih s prilagoditvijo temnopoltih sužnjev tropskemu podnebjju. Razlogi so bili torej predvsem ekonomski, vezani na strošek dela. Rasizem je torej v veliki meri povezan s suženjstvom, torej z ekonomskimi razlogi, nacionalističnim imperializmom, merkantilizmom in z delitvijo sveta na center in periferijo. Vsekakor je rasizem bil in je še vedno globoko vpet v miselnosti ljudi, nacionalizem pa to miselnost krepi, opravičuje in poudarja. Nacizem je ta obstoječa rasistična prepričanja argumentiral in krepil na skrajni način.

Tudi prednacistični nacionalizmi so bili osnova za genocid. Obstajala je namreč splošno sprejeta ideja o etnični enotnosti naroda, torej t. i. pozitivna rasna politika. Ta pa je bila lahko dosežena samo v povezavi z negativno rasno politiko. Da je narodna skupnost (Volksgemeinschaft) enotna in čista, se morajo torej izločiti vsi Drugi, v primeru Nemčije so bili to hendikepirani, Romi, Judje, homoseksualci itd. Celo antisemitizem v skrajni obliki holokavsta, zločina, ki v javnem diskurzu v veliki meri definira nacistični režim, ni iznajdba nacistov. Zgodovinski antisemitizem se je manifestiral na številne načine, preko sovraštva, diskriminacije, kot tudi preko organiziranih napadov, včasih celo države (policije ali vojske) na celotno lokalno judovsko skupnost.

»V Evropo so (Judje) prišli iz Palestine že v času rimskega imperija. Že zahodni Goti so jih preganjali proti koncu 7. stoletja. Cerkev jim je prepovedovala, da bi opravljali določene poklice, recimo, da bi bili mitničarji, lahko pa so bili zdravniki. Niso smeli imeti zemljiške posesti, lahko pa so trgovali. Prvo večje preganjanje s poboji se začne v času prve križarske vojne v Porenju, za tem jih konec 13. stoletja izženejo iz Anglije, konec 14. stoletja iz Francije, konec 15. stoletja iz Španije« (Flannery 2004, 93–94).

Ekstremni primeri vključujejo likvidacije pred prvimi križarskimi pohodi leta 1096, izgon iz Anglije leta 1290, masaker nad španskimi Judi leta 1391, usmrtitve španske inkvizicije, izgon iz Portugalske leta 1497 itd. Samo v času prvega križarskega pohoda naj bi bilo umorjenih več kot deset tisoč Judov (Flannery 2004, 93–94). V papeških državah, ki so obstajale do leta 1870, so bili Judje omejeni na življenje znotraj geta. Odnos do Judov je postajal vedno bolj radikalen. Ob koncu srednjega veka jih v zahodni Evropi praktično ni bilo več. Po nemških deželah so jih različno preganjali, v Sloveniji se je zgodil izgon s Kranjske leta 1515, s Štajerske pa že 1496. Veliko Judov se je zateklo na Poljsko, kjer so pomagali oživljati obrt in trgovino, od tam pa so odšli v Ukrajino in v Rusijo, kjer so bili tudi kmetje. V Bizancu so jih preganjali redkeje kot na Zahodu, najbolj toleranten pa je bil do njih islam (Peršič 2010). Antisemitizem tretjega rajha torej ni zgolj posledica nacistične ideologije, temveč predvsem posledica že obstoječe krščanske miselnosti večine takratnih Nemcev. V novi zavezi najdemo 102 del, kjer je mogoče zaslediti močno antisemitsko vsebino. Zato je nova zaveza »najbolj antisemitska literatura nasploh, pred delom »Mein Kampf« in »The Protocols of the Elders of Zion« (Runes 1973, 73). Ironično pa je, da je ravno v času pred nacizmom judovska skupnost doživljala trenutke emancipacije. V prvi svetovni vojni je za Nemčijo umrlo približno 12000 Judov, kar je več kot katerakoli druga manjšina. Poveljnik Hugo Gutmann, ki je Adolfu Hitlerju predal državno nagrado za hrabrost (Železni Križ), je bil prav tako Jud (Alberge 2010).

Seveda holokavst ni bil prvi, ne edini tovrsten zločin. Kljub temu pa je imel lastnosti, ki jih ni imel noben prejšnji genocid. Te lastnosti temeljijo predvsem na pridobitvah moderne civilizacije, tako ideoloških kot tudi tehnoloških. Izveden je bil na moderen način, natančneje racionalno, načrtovano, znanstveno podkovano, izvedensko, učinkovito vodeno in usklajeno. Tako je holokavst »prekosil in zasenčil« domnevno predmoderne pojave genocidov in jih prikazal kot primitivne, potratne in neučinkovite (Bauman 2006, 144–145).

Znan je npr. armenski holokavst, torej namerno in sistematično iztrebljanje Armencev s strani otomanskega imperija, ki se je začel 24. aprila 1915, ko so oblasti aretirale prvih 250 intelektualcev v Konstantinoplu. Izveden je bil preko pobojev in deportacij. Skupno število smrti se po navadi ocenjuje na 1 do 1,5 milijonov (Totten in drugi 2008, 19). Takrat so Armence opisovali kot »krvose, nezemljane, pohlepne, nepatriotske, protiturške in proruske ter kot nevarnost turški državi«. To je sovpadalo s položajem Armencev, ki naj bi kontrolirali trgovanje in obrtništvo. Glavni motiv pa je bil očistiti Turčijo Neturkov in ustvariti Veliko Turčijo po vzoru antične države (Rummel 1996). Podobnost njihovega položaja z nemškimi Judi ni naključna.

Če je rasistična ideologija obstajala pred nacizmom, je obstala tudi po njem, tako kot nacionalizem. V ZDA so bili leta 1876 sprejeti prvi zakoni, ki so zagotovili »ločen, vendar enak« status nebelim državljanom (t. i. Jim Crow zakoni). V realnosti so evidentne razlike ostajale še globoko v 20. stoletju, npr. ločenost prostorov na javnih mestih, v šolah in v javnem prometu. Državno vodena rasna segregacija je bila v javnih šolah kot neustavna odpravljena komaj leta 1954 v t. i. primeru Brown. Popolnoma pa so bili Jim Crowvi zakoni odpravljani z Zakonom o državljanskih pravicah iz leta 1964 (!) in Zakonom o volilni pravici.

Tudi evgenika se je pojavila v ZDA, npr. »Ameriško evgenično gibanje«, osnovano na delih Francisa Galtona v 80. letih 19. stoletja. Galton je bil bratranec Charlesa Darwina, zaradi tega je bil še posebej prevzet od njegovih del. Leta 1883 je Galton skoval termin evgenike, ki se ji je kasneje izdatno posvečal. Ustanovil je revijo »The Eugenics Review«, ki ga je izdajala »Evgenična izobraževalna skupnost«, prva številka pa je izšla leta 1909. Prvi mednarodni kongres evgenike je bil organiziran julija 1912, udeležil pa se ga je tudi Winston Churchill (Gillham 2001). Leta 1907 je bil v ZDA (Indiana) sprejet prvi evgenični zakon sterilizacije na svetu. Sledilo je še 30 zveznih držav, skupno pa naj bi bilo steriliziranih več kot 60 tisoč državljanov (Kühl 2002). Evgenika je bila v ZDA široko razširjena tudi v znanstveni skupnosti, saj je do leta 1928 obstajalo 376 univerzitetnih programov na vodilnih ameriških univerzah, ki so vključevali evgenični kurikulum (Selden 2005, 199–225). Povezave med ameriško in nemško evgenično »znanostjo« je jasna in dokazljiva, pri čemer so ameriški evgeniki neposredno sodelovali pri oblikovanju nemške zakonodaje, ideologije in prakse (Kühl 2002).

Tako so Nemci zagnali svoj nacionalsocialističen program prisilne sterilizacije, s katerim so med letoma 1934 in 1945 sterilizirali več kot 350 tisoč posameznikov. To je bil tudi prvi korak h kasnejšim praksam »evtanazije«. Kar je presenetljivo, nekateri programi sterilizacije so se v ZDA nadaljevali tudi po vojni. Nekateri države naj bi tako prakticirale sterilizacijo tudi v 70. letih 20. stoletja (Black 2004).

Za razmah rasizma je pomembna še vsaj ena anomalija v ZDA, namreč rasistična in skrajno desna organizacija kukluksklan (KKK). Ima dolgo zgodovino, višek svojega delovanja pa je dosegla ravno v 20. letih 20. stoletja. Leta 1924 naj bi imel KKK več kot 4,5 milijona članov ter veliko politično moč, predvsem v Oregonu, Oklahomi, Teksasu, Indiani, Ohio in Kaliforniji. Približno 20 odstotkov odraslih belopolnih moških na jugu je bilo članov KKK. Indiana je bila najmočnejša, njihov vodja Jackson je tam postal celo guverner. Indiana je bila logično tudi kraj, kjer je bilo najmočnejše tudi evgenično gibanje. KKK se je razširil v treh obdobjih, za vsa pa je značilna ekstremna reakcionarna politika rasizma, nacionalizma in antiemigracijske politike, v 20. stoletju pa tudi antikomunizma. Prvi val se je pojavil v 60. letih 19. stoletja, nadgradil pa je ga je drugi, ki se je razširil čez vso državo (McVeigh 2009). T. i. drugi KKK je ustanovil William J. Simmons, prvenstveno na temeljni ideji protičrnskega rasizma. Dodal je splošno antiemigracijsko logiko, pa tudi prohibicijo in antisemitizem. Ni bil samo skrivna bratovščina, temveč je bil pomembna politična sila. Leta 1925 je na paradi, torej javnem zborovanju, v Washingtonu sodelovalo med petdeset tisoč in šestdeset tisoč udeležencev v maskah (The Literary Digest 1925). K temu je pripomogla tudi aktivna propaganda, npr. nemi film *The Birth of a Nation*, imenovan tudi *The Clansman* iz leta 1915, ki ga je režiral D. W. Griffith. Bil je kontroverzen film, predvsem zaradi reinterpretacije zgodovine in njene rekonstrukcije, ekstremnega rasizma ter opravičevanja dejanj prvega vala KKK. Predstavil je tudi ikonografijo, ki je kasneje postala stvarnost. Po prvih uprizoritvah so izbruhnili neredi, nekatere zvezne države pa so ga prepovedale. KKK pa ga je seveda uporabljal za novačenje svojih članov (Armstrong 2010).

Tudi antisemitizem se je brez težav javno širil. Eden pomembnih antisemitskih protagonistov od leta 1920 je bil tudi Henry Ford, ki je ustanovil založbo »Dearborn Publishing Company«, ki je izdajala revijo »The Dearborn Independent«, kasneje pa še knjigo »The International Jew: The World's Foremost Problem« (Ford 1921). ZDA so s svojo rasistično zgodovino

poskrbele za še en vzor, ki se po navadi pripisuje predvsem nacistom. V 30. letih 19. stoletja so namreč postavili koncentracijska taborišča za staroselce, predvsem pleme Cherokee. Termin se je sicer razvil kasneje, iz besede »concentrados«, iz taborišč, ki so jih postavljali Španci na Kubi med desetletno vojno (1868–1878) in ZDA med filipinsko-ameriško vojno (1899–1902). Angleški termin pa se pojavil tekom 2. burske vojne med Britanijo in Južno Afriko (1899–1902). Za Bure je bilo tako zgrajenih 45 taborišč, za temnopolte Afričane pa 64. Prva sovjetska taborišča so bila organizirana junija 1918 za češko-slovaške vojaške zapornike. Taborišče »Solovski« je obstajalo vse do leta 1923 (The Columbia Encyclopedia 2008).

Zgovoren je tudi primer aboriginov v Avstraliji med letoma 1881 in 1940, ko so bili žrtev institucionalnega rasizma in koncentracijskih taborišč, namenjenih uničenju celotne rase. Na t. i. aborignsko problematiko je takrat opozorilo t. i. »Fairburnovo poročilo«, ki jih je označilo kot manjvredne in nečloveške, zaradi česar so odredili znanstveno presojo, s katero naj bi ugotovili, ali so bolj podobni opicam ali ljudem. S koncentracijskimi taborišči naj bi tudi preprečili parjenje med belci in aborigini ter jih asimilirali. Na Tasmaniji se je število aboriginov zmanjšalo za 90 odstotkov, v Viktoriji pa za 60 odstotkov. Zabeleženih je bilo več kot 60 individualnih pobojev aboriginov. Poboji so se nadaljevali še v 30. leta 20. stoletja. Leta 1909 so v Avstraliji celo sprejeli Zakon o zaščiti aboriginov, s katerim so ustanovili prvo koncentracijsko taborišče, ki je bilo prostor, kjer naj bi nezaželena rasa počasi izumrla (Bleakley 1928). Tudi v ZDA so med drugo svetovno vojno ustanavljali t. i. premestitvena taborišča za prebivalce japonskega porekla, od katerih je bilo celo 62 odstotkov ameriških državljanov. Vlada ZDA je naročila deportacije leta 1942, po napadu na Pearl Harbor. Ocenjujejo, da je bilo interniranih 110 tisoč japonskih priseljencev (Daniels in drugi 1991).

Hitler se je zgledoval predvsem po Britancih, ki jih je videl kot primer nordijske genialnosti; tudi zaradi njihove uspešnosti ter rasističnih teorij britanskih intelektualcev 19. stoletja, ki so jih razvili za voljo kontrole indijskih ljudstev. Podobno je Hitler hvalil ZDA zaradi njihove rasistične protipriseljenske zakonodaje. Po njegovem mnenju so bile ZDA uspešne zaradi rasne čistosti (kar je glede na zgodovino ZDA absoluten nesmisel). Kasneje, po vstopu ZDA v vojno, je spremenil mnenje in trdil, da bo Nemčija premagala ZDA ravno zaradi tega, ker so postali Američani »mešan« narod (Calvocoressi in Wint 1972).

Trditev, da je nacizem ideološko in instrumentalno potenciral obstoječe nacionalizme, torej drži, vendar le delno. Opisani primeri namreč pričajo celo o tem, da so podobni ekstremni nacionalizmi, vključno z nehumanimi praksami, obstajali že pred nacizmom. Nacizem je po takšnem videnju v veliki meri le selekcional, prevzel, reargumentiral, adaptiral in s podobno totalnostjo apliciral takrat globalno razširjene izprijene nacionalistične in rasistične ideje in prakse. Apliciral jih je s pomočjo pridobitev moderne civilizacije.

6 INSTRUMENTALISTIČNA DIMENZIJA NACIONALIZMA

Nacionalizem je bil apliciran zaradi globoke prežetosti z nacionalistično tradicijo, idejami in praksami. Hkrati pa je bil učinkovito sredstvo manipulacije. Ta dvojnost se npr. kaže v primeru razmerja med nacizmom in komunizmom. Komunizem naj bil internacionalističen, torej antinacionalističen. Hkrati naj bil marksističen, torej judovskega porekla. Hitler je sam poudaril, da je že hitro začel »sovražiti« socialdemokrate, njihovo retorično sposobnost in njihove laži, predvsem zaradi njihovih marksističnih zablod. Z analiziranjem njihovih idej pa se je s pomočjo socialdemokracije naučil »jezika judovskega naroda«, ki govori, da bi zakril misli. Marksizem je tako razumel kot »uničevalca kulture« (Hitler 1936, 67–69).

V svojem prepričanju je tako Hitler združil nacionalizem z antisemitizmom in antikomunizmom, ideologijo pa s politično taktiko. Ob tem je nacistično nasprotovanje komunizmu imelo tudi bolj konkretne razloge, saj so bili njihovi neposredni politični tekmeči. Postali so največji notranjepolitični sovražniki, ne glede na navidezne socialistične temelje nacizma. Kasneje so nacisti kljub nenehnemu diskurzivnemu nasprotovanju mednarodnega »judovskega« kapitalizma zastopali kapitalistične vrednote, saj so tako dobili materialno podporo domačih kapitalističnih elit, ki so se bale komunizma.

Nacizem je torej lahko uspel zaradi »kombinacije dveh faktorjev: njihove organizacije in strategije ter širših družbeno-ekonomskih pogojev, ki so ustvarili klimo mnenj in zamer« (Fulbrook 2015, 126). Enako velja za fašizem, ki je črpal navdih iz ideologije, ki je pred tem že spremenila politično sliko Evrope (in družbe nasploh). Fašizem je tako oblika revolucionarnega ultranacionalizma, programa za narodni preporod, ki pa temelji na vitalistični filozofiji, ekstremnem elitizmu, množični mobilizaciji, promociji nasilja in vojaških veččin (Payne 1995). Je sinteza organskega nacionalizma, torej biološkega determinizma in nacionalizma kot politične ideologije. Temelji na zavračanju liberalizma, demokracije in marksizma. Posameznik tako obstaja samo znotraj skupnosti (naroda), vsa njegova dejanja pa so podvržena in podrejena nacionalni državi. Podobno je z nacizmom, ki temelji na povečevanju naroda in nacionalne države, rasističnega nacionalizma, širitve naroda in nacionalnega teritorija ter države kontrole, tudi nad ekonomijo.

Nacizem je zaradi kombinacije načinov in virov ideološkega delovanja tipski primer »fazne širitve nacionalizma« Miroslava Hrocha. V prvi fazi, ki je kulturna, se intelektualna elita nacionalno ozavešča. Pojavi se poseben interes za zgodovino in jezik, reformisti pa postanejo revivalisti. To je prednacistična faza. V drugi fazi pa se pojavijo skupine pritiska s konkretnimi političnimi zahtevami. V tej fazi so se pojavili nacisti s svojo politično nacionalsocialistično nemško stranko dela (NSDAP), z njo pa uspeli preiti v tretjo fazo, kjer se pojavijo množična gibanja (Hroch 1996). V Nemčiji je ta prehod potekal na specifičen, skrajšen in pospešen način. Če se je Nemčija združila na političen način, kot projekt (Bismarck in intelektualna elita), je nacizem tisti, ki je aktivno vključil maso ljudi.

Nacizem je postavljala narod nad posameznika. V skladu s teorijo formiranja družbenih skupin (npr. Tajfel in Turner 1986), ksenofobno komponento in zamenjavo ideologije z ideologijo je stavil na antikomunistično, antiboljševistično in antimarksistično identiteto. Vse to je logično iz več razlogov. Takrat nova Sovjetska zveza je izvozila revolucionarne ideje, ki so dosegle največ uspeha ravno v času nacifikacije, v Nemčiji med leti 1918 in 1923, v Italiji pa med zasedbo tovarn leta 1920. Če je nacionalizem naravnano k zaprtosti in zamejenosti naroda, je bil komunizem svetovljanski, saj se je zavzemal za globalno povezovanje proletariata. Tako je bil komunizem antinacionalističen oziroma globalističen. Komunizem je bil tudi močna, nacistom konkurenčna strankarsko politična sila v Nemčiji, ki je imela sicer močno socialistično tradicijo. Hkrati so s tem, ko so se borili proti svoji konkurenci, na podlagi ločevanja gradili in krepili lastno identiteto. Poleg tega so nenehno poudarjali, da je Karl Marx Jud, kar je sovpadalo z močno nemško antisemitsko tradicijo. Tako zunaj kot znotraj države so nacisti morali najti (ali ustvariti) sovražnike, da so lahko strnili svoje vrste. Hermann Rauschning, Hitlerjev zaupnik je predvsem v ključnem času med leti 1932 in 1934, pet let pred koncem vojne objavil knjigo, v kateri je zapisal, da »ni potrebno uničiti Judov, saj bi jih takrat morali na novo ustvariti. Esencialno je imeti oprijemljivega nasprotnika in ne samo abstraktnega« (Rauschning 1940, 237). Vloga Juda je bila tako nujna potreba, pri tem pa ni bila samo ideološka, temveč tudi taktična.

Nacisti so morali ustvariti tudi navidezno izredno stanje ogroženosti naroda, na podlagi katerega so razglasili izredne razmere in opravičevali svoja dejanja. Priročen izgovor so bili komunisti in Judje, katere je potrebno onemogočiti. Narod naj bi potreboval tudi življenjski

prostor, t. i. »Lebensraum«, zaradi katerega je bila potrebna širitev mej, tudi s silo. Vse skupaj je temeljilo na nacionalistični ideji močne Nemčije, ki jo je ogrozila versajska pogodba (torej spet zunanji sovražniki). Z Veliko Nemčijo naj bi se vsi Nemci združili v eni državi. Ostale, manjvredne narode, pa je v skladu s teorijo družbenega darvinizma, potrebno izgnati. Če so negativni Drugi posledica okrepljenega občutka Nas, velja tudi obratno. Tudi ideja, da so ljudje različni in da je nemški narod superioren, je izvirala iz nacionalizma, ki nenehno in neizbežno poudarja veličino lastnega naroda (npr. skozi uradno zgodovino in šolski sistem). Nacionalizem je krojil tudi ekonomsko politiko, strateško pomembne odločitve naj bi usmerjala država (nacionalni interes). Vsa ekonomija mora biti podrejena interesu države. Temu so seveda podvrženi vsi državljani, tudi njihova zasebna sfera. »Boj proti mednarodnemu finančnemu in dolžniškemu kapitalu je postal eden ključnih programskih točk boja nemškega naroda za gospodarsko neodvisnost in svobodo« (Hitler 1936, 233). Kar je sicer paradoksalno, saj so države v tem času med seboj tekmovalle ravno s pomočjo nacionalizma in kapitalizma. Pri čemer je bila najuspešnejša ravno forma nacionaliziranega kapitalizma v obliki merkantilizma. Anglija, kot prva kapitalistična država, je postala tudi prva nacionalna država, hkrati pa globalno usmerjena, delno zaprta (in teritorialno zamejena) država z gospodarstvom, ki je bilo državno sponzorirano. S tem se je premaknila v center sveta in postavila norme uspešnosti, ki so jim morali slediti tudi drugi. Tako se je normativno širil interes po nacionalizaciji.

V teh okoliščinah, podkrepljenih z neugodnim gospodarskim stanjem (krizo in vojnimi reparacijami), je Nemčija poskušala najti stabilnost. Nacionalizem se je apliciral taktično, nacistična populistična retorika pa je naletela na plodna tla. Tudi v ekonomskem smislu je bil nacizem podoben fašizmu, npr. glede vladnega nadzora gospodarstva, financ in investicij, industrije in kmetijstva. Vseeno je ostala prisotna korporativna moč, pa tudi tržno naravnano gospodarstvo, ki je svobodno oblikovalo cene. Če je v komunizmu država dodeljevala in razporejala surovine in proizvode, je v nacizmu država za te dobrine plačevala. S tem se je ohranjala funkcija cen, ki so odsevale aktualno razmerje med ponudbo in povpraševanjem. Čeprav sta tako nacizem kot fašizem izhajala iz delavske, sindikalne in socialistične tradicije, sta kasneje prerasla v totalitarizem (ki je zatrl sindikalna gibanja). Delno zaradi političnega monopola, delno pa tudi zaradi tega, da bi se izognili nacionalnim konfliktom, npr. med delodajalci in delojemalci. Nacisti so v kriznih okoliščinah spodbudili konkurenčnost in znižali

brezposelnost s pomočjo državne potrošnje, npr. investicijami v vojsko in infrastrukturo, hkrati pa zatirali sindikate in stavke. Nasprotovali so komunistični ideji o razrednem konfliktu, idejam nasprotovanja kapitalizmu in ideji delavskega nadzora proizvodnih sil. V tem smislu nacizem, torej nacionalsocializem, nikakor ni bil socializem v klasičnem smislu. Tudi v ekonomskem smislu je bila nacistična politika populistična, taktična in eklektična (s tem pa podobna sodobnim režimom).

Tudi iz strankarskega programa NSDAP je razvidno, da je bil populističen program za vse, nacionaliste in rasiste, kmete, spodnji srednji razred in najvišje razrede (pokrival ni samo intelektualcev in komunistov). Bil je navidezno socialističen, saj je zagovarjal, da morajo kmeti dobiti zemljo, da se zvišajo pokojnine, podjetja nacionalizirajo. Bil je torej proti liberalizmu, hkrati pa izrazito rasističen in fašističen, torej nacionalističen.

Tudi najbolj evidenten zločin nacizma, genocid, je bil podvržen narodnemu cilju. Za zagotavljanje obstoja naroda pa je bilo potrebno uporabiti vsa sredstva. Hitler je to argumentiral s besedami: »V sporu za človeško bivanje (prva svetovna vojna, op. a.) se je nemški narod boril in namen propagande bi moral biti ta boj podpirati; mu pomagati do zmage, moral bi biti njen cilj; najbolj grozovita orožja bi bila humana, če bi pogojevala hitro zmago in dobre bi bile samo tiste metode, ki bi pomagale zagotoviti narodu čast in svobodo« (Hitler 1936, 197). Njegove misli močno spominjajo na Machiavellija, ki je bil glasnik (čeprav nehote) nacionalizma, predvsem zaradi zadnjega poglavja Vladarja, kjer poudarja osvoboditev Italije izpod barbarov. To so zgrabili fašistični »vladarji«, ki so se sklicevali na Machiavellija kot na političnega filozofa, ki naj bi razumel bistvo politike. Mussolini, Hitler, kot tudi Stalin, naj bi imeli Vladarja v svoji osebni zbirki knjig. V svojih študentskih letih je Benito Mussolini celo izbral Machiavellija za temo svojega doktorskega dela. Adolf Hitler naj bi Vladarja prebiral pred spanjem (Gauss 1999).

Pri svojem pohodu na oblast so se nacisti zatekali k populistični retoriki in množičnemu gibanju. Tudi to bi lahko povezali z mislijo, da lahko »preprosto ljudstvo vselej ujameš na tisto, kar se zdi, in na srečen izid zadeve; na svetu so tako ali tako sami prostaki, za manjšino pa ni mesta, kadar se ima večina na kaj upreti« (Machiavelli 1966, 47). Celo vojne in zažig Reichstaga bi lahko argumentirali z zapisom, »da mora moder vladar, kadar le ima priložnost,

zvijačno zanetiti kakšno sovražnost zato, da potlej, ko jo zatre, njegova veličina še zraste« (Machiavelli 1966, 56). Največja zvijačnost, ki so jo zanetili je bila tako druga svetovna vojna, konkretno t. i. »Gleiwitzki incident«, zavoljo propagandnih namenov insceniran povod, s katerim so upravičili invazijo na Poljsko. V tem smislu je Hermann Wilhelm Göring, ustanovitelj Gestapa (leta 1933) in poveljnik nemških zračnih sil, dejal, da je logično, da ljudje nočejo vojne. Vendar so voditelji tisti, ki usmerjajo politiko države in ti lahko brez težav vodijo ljudi, ne glede na to, ali gre za demokracijo, fašistično diktaturo, parlament ali komunistično diktaturo. Vse, kar morajo narediti, je, da jim »sporočijo, da so napadeni, okriviti mirovnike za pomanjkanje patriotizma in izpostaviti državo nevarnosti. To deluje v vsaki državi« (Göring v Gilbert 1947, 278–279).

Instrumentalna uporaba politike, ki jo je seciral Machiavelli, je bila ključni del nacističnega uspeha. Primer je programska usmeritev NSDAP, ki je poskušala zadovoljiti interese vseh ključnih družbenih slojev in razredov. Vladajoča elita je bila razdeljena, saj so industrialci in finančni kapitalisti nasprotovali zemljiškim lastnikom, manufakturni lastniki so nasprotovali težki industriji, srednje veliki zaposlovalci (ki so želeli kompromis z delovno silo) pa največjim korporacijam (ki so želele onemogočiti delavska gibanja in pridobiti absolutno moč). Velika večina poslovnih si je želela varnosti in tako podpirala vsako nesocialistično silo, ki bi lahko zajela krepitev marksističnih sil. Ker se je celoten kapitalističen razred znašel v krizi in mu je grozil vzpon socialističnih gibanj, so morali kapitalistični predstavniki sodelovati z nacisti. Fašisti so npr. ponudili kapitalistom bazo za politično organiziranje male buržoazije, ki se je želela zoperstaviti socialistom, nacisti pa so ponudili kapitalistom izhod iz krize in negotovosti ter povratek v stanje zakona in reda. V zameno so morali nacisti opustiti protikapitalistično retoriko in izključiti vse levičarske ideologe. Kasneje, ko se je, tudi z njihovo pomočjo, okrepila volilna moč nacistov in so enote SA (Sturmabteilung) že pustošile po nemških ulicah, je bilo prepozno (Paxton 2004, 67).

Nacisti so torej verjeli, da je močan narod edini cilj politike, za dosego cilja pa so dovoljena in potrebna vsa sredstva. Večina teh sredstev je bila nacionalistično navdahnjenih, ne glede na to, da arbitrarno in situacijsko. To se sklada z dvojno podobo nacionalizma, ki se pojavlja kot univerzalna ideologija, v katero ljudstvo in elite globoko verjamejo, in kot političen instrument, s katerim se lahko doseže konkreten političen cilj.

6.1 Propaganda

Nemška NSDAP je izkoristila družbeno, politično in ekonomsko negotovost ter jo kanalizirala v svojo permutacijo ideologije, s pomočjo katere se je kasneje zavihtela na oblast. Ideologija je penetrirala v vse pore družbe. Osnovno ogrodje nacistične ideologije je nudil nacionalizem, vključno s svojimi derivati in deviacijami. Večina idej je bila enostavno prevzetih in reinterpreteriranih. NSDAP je potencirala ideje in prakse ksenofobnih zgodovinskih in takrat aktualnih gibanj ter jih aplicirala do skrajnih razsežnosti. Pri tem je Hitler celo javno poudarjal vlogo ideologije, s pomočjo katere je mogoče zamajati obstoječe režime in se povzpeti na oblast. Poudarjal je tudi vlogo moči, represije in surove sile, na začetku z militantnimi enotami rjavosrajčnikov SA in SS. Hitler, s tem pa tudi NSDAP, se je zgledoval tudi po takrat mnogo bolj sofisticiranih načinih političnega boja.

Že Machiavelli je svetoval, da je vladarju »neogibno potrebno, da zna uporabljati živalski način boja, da mora med živalmi posnemati lisico in leva, zakaj lev se ne ubrani zank, lisica pa se ne ubrani volka« (Machiavelli 1966, 33). Poleg sile mora vladar tudi obvladati zvijačnost. Hkrati mora znati »ustvarjati videz«. Ni pomembno, kakšna je resnica, ključno je, kaj sporočaš. Machiavelli pravi, da »neki vladar, ki ga ni dobro imenovati, nikoli ne pridiga o drugem kot o miru in zvestobi, pa še malo ne mara ne prvega ne druge; in mir in zvestoba, če bi se po njima ravnal, bi ga že večkrat spravila ob ugled, bodisi ob državo« (Machiavelli 1966, 48).

Poda primer Aleksandra VI., »ki ni nikoli delal nič drugega in mislil na nič drugega kot to, kako bi sleparil ljudi, pa je vedno našel koga, ki mu je šel na led. Pri tem nikoli ni bilo človeka, ki bi znal kako reč bolj prepričevalno trditi in bolj svečano prisegati nanjo in ki bi jo manj držal. Ne glede na to pa so se mu vse prevare iztekle tako, kot si je želel, ker se je te vloge v svetu dobro naučil. Ni torej treba, da bi vladar v resnici imel vse zgoraj opisane lastnosti, vendar pa je vsekakor treba, da se zdi, ko da jih ima. Še več, upam si celo trditi, da so, če jih ima in se po njih vselej ravna, škodljive, če pa je samo videti, da jih ima, koristno.« (Machiavelli 1966, 33) Machiavelli je svetoval, kako mora vladar vladati, da bo uspešen, pri tem pa se skliceval na pretekle primere in zgodovinske izkušnje. Logično ga je posnemal tudi Hitler, ko je študiral uspeh Cerkve, komunistov in npr. ugotavljal razloge za uspeh Velike Britanije v prvi svetovni

vojni. Machiavelli je odkrival metode uspešnega vladanja, ki jih mora uporabljati tisti, ki vlada, te osnovne metode pa so univerzalne. Mnoge med njimi, ki se vežejo na ustvarjanje videza, je Hitler v duhu svojega časa imenoval s takrat aktualno znanstveno besedo propaganda. Tako je Hitler zapisal: »Pri svojem zbranem zasledovanju vseh političnih postopkov me je vedno neizmerno zanimala dejavnost propagande. V njej sem videl instrument, ki ga je ravno socialistično marksistična organizacija obvladala z mojstrsko spretnostjo in ga znala uporabiti. Pri tem sem se že zgodaj naučil, da je pravilna uporaba propagande prava umetnost, ki je ljudskim strankam skorajda bila in je še vedno neznana, ..., Na žalost je bil ravno sovražnik tisti, ki nas je naučil praktične uporabe« (Hitler 1936, 194). Pri tem je seveda mislil na Veliko Britanijo. Propaganda je namreč močno orožje, »vendar orožje samo, ..., kadar je v rokah poznavalca« (Hitler 1936, 197).

Machiavelli ugotavlja, da »preprosto ljudstvo namreč vselej ujameš na tisto, kar se zdi, in na srečen izid zadeve; na svetu so tako ali tako sami prostaki, za manjšino pa ni mesta, kadar se ima večina na kaj upreti« (Machiavelli 1966, 47). Hitler v podobnem slogu ugotavlja, da »mora biti propaganda popularna (priljubljena) in svojo duhovno raven prilagoditi dojemljivosti najbolj omejenega izmed tistih, na katere se usmerja. S tem se njena raven niža, v kolikor se večja množica, ki jo skuša zajeti. Naloga propagande ni v znanstvenem izobraževanju posameznika, temveč v usmerjanju mase na določena dejstva, postopke, nujnosti itd.« (Hitler 1936, 198). »Propaganda ne rabi biti objektivna, niti ne rabi raziskovati resnice; v kolikor je ugodna za druge, da bi jo nato v doktrinarni pokončnosti predstavila množici; temveč mora neprenehoma služiti svoji (resnici)« (Hitler 1936, 201). Pri tem se mora propagandist držati temeljnih pravil, npr. »omejitev propagande na nekaj osnovnih tem, ki se potem nenehno ponavljajo, saj se množici vtisnejo ideje v kolektivni spomin samo z nenehnim ponavljanjem« (Hitler 1936, 202–203). Tudi sodobne definicije ohranjajo podoben pomen propagande. Jowett in O'Donnell (2011, 7) tako definirata propagando kot »namerno in sistematično oblikovanje percepcije, manipulacijo kognicije in usmerjanje obnašanja z namenom doseči odziv, ki se sklada z nameni propagandista«.

Razen termina, torej relativno sodobnega poimenovanja, je propaganda antična politična metoda. Že Egipčani so gradili monumentalne spomenike vladarjev, s katerimi so nakazovali njihovo pomembno vlogo v zgodovinskih zmagah nad nasprotniki. Pri tem so bili faraoni

prikazani kot junaki, ki so nasprotnike premagali skoraj lastnoročno. Kasneje so zapisi rimskih zgodovinarjev, npr. Levija, na svoj način priredili preteklost in hkrati oblikovali prihodnje dojemanje preteklosti za skoraj 2000 let. Na sebi ugoden način so krojili in oblikovali resničnost tako, da so povzdigovali sebe in svojo veličino, hkrati pa degradirali vse ostale ter jih npr. označevali za barbare. Izrazi, kot npr. vandal, so se ohranili do danes, čeprav niso bili Vandali niti približno tako vandalski (v sodobnem pomenu besede) kot Rimljani. Vendar je prevladala rimska verzija zgodovine, predvsem zaradi kontinuitete rimskokatoliške cerkve. Preteklost se je tako začela objektivizirati komaj nedavno, npr. z znanostjo arheologije (Clover in Humphreys 1989). Ukrivljanje zgodovine je tipičen primer propagande, hkrati pa tipičen primer delovanja mehanizma institucionalnega nacionalizma.

Kasneje se je propaganda razmahnila z novimi mediji, npr. s tiskom v času reformacije. S tiskom so se namreč lahko ideje in doktrine širile na do tedaj neviden način in z revolucionarno hitrostjo. Tako je prišlo do propagandnega in tiskarskega spopada reformacije in protireformacije. Resničen preboj pa je doživela z znanstvenim pristopom². Edward Bernays, z delom *Propaganda* (1928), je bil ameriški pionir na področju propagande in odnosov z javnostmi. S kombiniranjem idej Gustava Le Bona, psihologije množic Wilfreda Trotterona ter psihoanalitično zapuščino svojega strica Sigmunda Freuda je Bernays poskušal manipulirati javno mnenje s pomočjo nezavednega. Uporabil je sporočila za javnost in zunanje svetovanje. Kot svetovalec se je podal v Evropo, kjer je ugotovil, kako učinkovita je lahko propaganda v politiki. Kasneje je propagandne metode iz politike uporabil na področju ekonomije, kar je kasneje postalo znano kot marketing. Alex Carey (1997, 22), pionir na področju korporativne propagande, ugotavlja, da je ena izmed pomembnejših značilnosti 20. stoletja profesionalizacija in institucionalizacija propagande, ki je postajala vedno bolj sofisticirana, vsiljiva ter učinkovita metoda, tako politike kot podjetij. K temu so prispevali tudi utemeljitelji propagande. Med prvo svetovno vojno je Woodrow Wilson npr. najel Lippmanna in Bernaysa za sodelovanje v novoustanovljenem »Odboru za javne informacije«, znanem tudi kot »Creelovem odboru«, ki je bila neodvisna agencija vlade ZDA, ki naj bi pomagala vplivati na javno mnenje glede sodelovanja ZDA v prvi svetovni vojni. V samo

² Npr. deli Gabriela Tarda »*Laws of Imitation*« (1890), Gustava Le Bona »*The Crowd: A Study of the Popular Mind*« (1897), ki sta prva kodificirala propagandne tehnike, Walterja Lippmanna s svojim »*Public Opinion*« (1922) itd.

osemindedvajsetih mesecih (1917–1919) je odbor uporabil vse možne medije, med drugim časnike, posterje, radio, telegraf in filme za širjenje sporočil. Rekrutiral je tudi približno 75 tisoč prostovoljcev, ki so s svojimi govori poskušali prepričevati množice. Znani so bili kot t. i. »štiriminutni možje«, saj je povprečen govor trajal le štiri minute, kar naj bi bil optimalen čas za prepričevalni govor. Do konca vojne so opravili 7,5 milijonov govorov ter nagovorili 314 milijonov Američanov v več kot 5200 skupnostih (Snow 2003, 52). Kampanja je bila izredno uspešna in prepričljiva. Velik vtis pa je naredila tudi na nemško politično javnost.

Nacisti so verjeli, da je propaganda pomembno, če ne ključno orožje, Hitler pa je bil navdušen nad zavezniško propagando med prvo svetovno vojno, ki naj bi bila kriva za upad nemške morale in celo za upor na frontah v letu 1918. Poudarjal je, da so »angleški propagandisti to odlično razumeli in temu primerno ukrepali, ..., njihovo odlično znanje primitivnih čustev množic se kaže v njihovi grozoviti propagandi, ki je ustvarila pogoje za moralno treznost na frontah, tudi ob največjih porazih, ..., prav tako je postavilo na sramotilni steber Nemce kot edine krivce za izbruh vojne, ..., angleški vojaki ne bi nikdar mogli čutiti, da so bili dezinformirani, na žalost pa je bil primer z nemških vojakom takšen, da je na koncu zavračal vse kot prevaro, ..., s predstavljanjem Nemcev (svojim ljudem) kot barbarov in Hunov so pripravili posameznega vojaka na vojni teror in ga pomagali braniti pred razočaranjem, ..., pri njih je bila propaganda dojeta kot orožje prvega reda, medtem ko je bila pri nas zadnje zatočišče za nezaposlene politike, ..., tako so, kot je bilo pričakovati, bili vsi rezultat nični« (Hitler 1936, 1. zvezek, 6. poglavje).

Zaradi tega je bil pred in med drugo svetovno vojno nacističen pristop koncentriran na učinkovito propagando. Tako kot na drugih področjih, na ekstremen način. Če so Britanci in ZDA imeli »Izvršni odbor za političen boj« in »Urad za vojne informacije«, so Nemci pod nacističnim propagandistom Josephom Goebbelsom leta 1933 organizirali »Ministrstvo za javno razsvetljenje in propagando«. Goebbels je osnoval svojo propagandno prakso na teoretski zapuščini sodobne ameriške propagandne teorije, predvsem na teoretski osnovi Edwarda Bernaysa (Althaus v Johnson 2009, 298). V svoji avtobiografiji tudi sam Bernays priznava, da je prišel do informacij, da je Goebbels bral njegove knjige (Johnson 2009, 314).

Goebbels je kasneje razvil lastno teorije propagande, z naslednjimi karakteristikami dobre in slabe propagande, med katerimi so pomembnejše:

- Propagandist mora imeti dostop do podatkov glede dogodkov in javnega mnenja.
- Propaganda mora biti načrtovana in izvršena iz enega centra. Vključevati mora vse direktive, razložiti direktive vsem pomembnim uradnikom, vzdrževati njihovo moralo in nadzorovati vse agencije s propagandnimi dejavnostmi.
- Posledice propagande morajo biti vključene v njeno načrtovanje.
- Propaganda mora vplivati na nasprotnikove javne politike in delovanje.
- Propaganda mora spodbuditi interes javnosti in mora biti sporočena skozi medije, ki spodbujajo to zanimanje.
- Kredibilnost sama mora določiti, ali naj bodo »izhodi« pravilni ali napačni.
- V kolikor je bela propaganda manj kredibilna ali učinkuje neželeno, se mora uporabiti črna propaganda.
- Propaganda mora biti uporabljena s strani voditeljev s prestižem.
- Propaganda mora biti skrbno časovno načrtovana.
- Komunikacija mora doseči javnost pred konkurenčno propagando.
- Propaganda mora biti ponavljana, vendar ne preko meje negativnega učinka.
- Propaganda mora označiti dogodke in ljudi s specifičnimi frazami in slogani.
- Propaganda mora vzbuditi želene učinke, ki so v javnosti že ponotranjeni.
- Propaganda mora biti lahko učljiva.
- Propaganda mora biti varna pred učinkom bumeranga.
- Propaganda mora (doma) ustvariti optimalno raven strahu.
- Propaganda mora ustvariti občutek strahu pred porazom.
- Propaganda mora olajšati sproščanje agresije z označitvijo tarč osovražnih.
- Itd. (Doob 1950)

Propaganda je bila za naciste vitalnega pomena. Hitler je tako ob vojnih premikih (dnevno) poslušal tudi Goebbelsova poročila glede premikov javnega mnenja. Tudi ta segment boja je bil prevzet iz preteklosti in tedaj sodobnih dognanj znanosti, ki se sedaj imenuje »odnosi z javnostmi«. Nacisti so tudi na tem področju izpopolnili obstoječe znanje in tehnike ter jih potencirali. Logično tudi druge države, predvsem Velika Britanija in ZDA, niso zaostajale v

propagandnih dejavnostih. Hkrati se je z uporabo v praksi vedno znova dokazovala njihova aplikativna moč. To je kasneje zaznamovalo prihodnji razvoj politične teorije in prakse, npr. institucionalnega nacionalizma, predvsem pa v gospodarstvu, ki je s pomočjo propagandnih tehnik ustvarilo t. i. potrošniško družbo. Tako je sodobno družbeno življenje ujeta v propagandni svet simbolov, sporočil za javnost, medijskih informacij, reklam in dezinformacij, ki vedno znova brišejo meje med realnostjo in fikcijo. »Vsak dan smo bombardirani z eno vsiljivo komunikacijo za drugo. Ne prepričujejo nas preko dajdam argumentacije ali debate, temveč preko manipulacije simbolov ter najbolj osnovnih človeških čustev. V dobrem in slabem, naša doba je doba propagande« (Pratkanis in Aronson 1991, 9). Chomsky (1990) tako ugotavlja, da smo povsod, od popularne kulture do propagandnih sistemov, podvrženi nenehnemu pritisku, s katerim nas poskušajo prepričati, da smo nemočni in da je naša edina vloga, da ratificiramo odločitve ter trošimo. Z razvojem znanosti, tehnologije, predvsem pa množičnih medijev, so napredovale tudi propagandne tehnike. Kar so razvijali na prehodu v 20. stoletje, so zlorabili nacisti, razvoj pa takrat ni obstal. Morda res ne na tako neposreden, vulgaren in evidenten način, vendar so se hkrati s podobnimi ideologijami ohranile tudi podobne metode. Še več, ideologije in njeni ideološki aparati so se eksponentno razvijali in postali sofisticirani. Chomsky (1990) tako trdi, da »bi morali vsakega povojnega predsednika ZDA, v kolikor bi uporabili nürnberške zakone, obesiti«.

7 IDEOLOŠKI APARATI DRŽAVE

Nacisti so uporabljali propagando in medije za širjenje svojih norm, idej, vrednot in prepričanj o tem, kako naj bi bila organizirana družba v idealnih razmerah. S propagando so tako širili svojo ideologijo. Na podoben način se je pred tem religiozna ideologija širila s cerkveno propagando, sedaj pa se tako širijo kapitalizem, globalizem, nacionalizem itd. V kolikor govorimo o cerkvenih metodah manipulacije, nacistični propagandi, oglaševanju, odnosih z javnostmi, marketingu ali na splošno o praksi ideoloških aparatov države, govorimo v osnovi o isti stvari. Vse skupaj izhaja iz želje po širjenju lastne ideologije in/ali želji po zadovoljitvi lastnih interesov.

Za Louisa Althusserja (1970) zmožnost človeka, da se dojema takšnega, kot je, ni dana ali njemu lastna. Pridobljena je s strukturo družbenih praks, ki ga postavljajo v vlogo subjekta. Družbene prakse determinirajo njegove karakteristike in mu vsilijo idejo o njegovem dometu, o njegovih omejitvah. Na tak način družba kontrolira posameznika, saj ga intervalno omejuje. Subjekt je torej družbeno konstruiran. Po drugi strani pa je ta ideološka družbena praksa odvisna od množice institucij, t. i. ideoloških aparatov države, kamor Althusser vključuje družino, medije, cerkev ter izobraževalni sistem. V nacizmu rojen otrok je tako zaznamovan z nacistično ideologijo, ki je vpeta v večino družbenih praks. Vse, kar ta otrok počne, je zaznamovano z nacizmom, od družine, medijev, še posebej pa izobraževalnega sistema. Ne glede na njegovo lastno voljo, je kot subjekt družbeno konstruiran, njegova družbena vloga pa determinirana. Ker ideologija interpelira individuum v subjekt preko družbenih praks, so nacisti razumeli, da morajo preko ideoloških aparatov države formirati in kontrolirati družbene prakse, s tem pa posameznike, ki so bili posledično interpelirani v naciste.

Gre za univerzalne metode, saj je funkcija in struktura ideologije nespremenljiva in večna. »Ideologija nima zgodovine.« Vse ideologije namreč konstruirajo in konstituirajo subjekte, zato je nacizem moral samo uporabiti metode njemu predhodnih ideologij ter jih aktualizirati. Preko monopolizacije ideoloških aparatov države je vpeljal ideološke prakse, s tem pa vplival na vsakdanje družbene prakse. »Ideologija ima tako materialno eksistenco« (Althusser 1970), hkrati pa materialne učinke. Hitler se je zato npr. vprašal: »Zakaj bi

nacionalizirali industrijo, ko pa lahko nacionaliziramo ljudi?» (Hitler v Proctor 1999, 74). Tako za Althusserja kot za druge (Ebeling v Richman 1994) je ključen ideološki aparat šolski sistem, ki lahko postane močno orodje za politično kontrolo in manipulacijo oz. primarni instrument miselne policije družbe. Predvsem zato, ker mora vsak otrok skozi šolski proces indoktrinacije in se učiti iste »uradne zgodovine«, istih »državljskih veščin«, istih vaj poslušnosti in lojalnosti državi. Posledično se posameznik izjemno težko osvobodi prisilnega jopiča ideologije in vrednot političnih avtoritet. Vsebina se je zgodovinsko spreminjala, forma pa je ostala ista. Skozi institucijo šolstva se je posameznik vedno oblikoval in prilagajal potrebam in željam države in vladajočih elit, še posebej v modernih, centraliziranih nacionalnih državah z javnim, državnim šolstvom.

7.1 Šolski sistem

Največja pozornost nacifikacije je bila posvečena šolskemu sistemu. Do leta 1937 je bilo že 97 odstotkov učiteljev včlanjenih v »Nacionalsocialistični sindikat učiteljev«. Vsak član je moral predložiti družinsko drevo, ga podkrepiti z uradnimi dokumenti ter s tem dokazati svojo rasno čistost. Tudi učni program je odseval nacistično ideologijo, ki so jo morali učitelji vključiti v učne načrte. Skrajni primer rasne propagande pri pouku matematike je npr. bil: »Judje so v Nemčiji tujci. Leta 1933 je v nemškem rajhu živel 66.060.000 prebivalcev, od tega 499.682 Judov. Kakšen je odstotek tujcev?« Učni načrti so vključevali tudi svetovno zgodovino, ki je Jude okrivila za propad velikih civilizacij, tudi Egipta, Perzije in Rima. Med vsemi misleci je bil izpostavljen prav Adolf Hitler, še posebej njegove misli o Judih« (Hirsch 1995, 119). Nemški poraz leta 1918 je bil obrazložen kot posledica delovanja judovskih in marksističnih vohunov, ki so od znotraj oslabili sistem. Versajska pogodba je bila posledica ljubosumja drugih narodov zaradi nemške moči, hiperinflacija delo judovskih saboterjev, vzpon gospodarstva posledica intelektualnih sposobnosti Hitlerja itd.

Posebna pozornost je bila namenjena telesni vzgoji, saj si je Hitler želel pripravljenega vojaškega podmladka (da bi npr. otroci znali prenašati bolečino). Telesna vzgoja je obsegala 15 odstotkov vsega učnega programa. Mlad Nmec bi tako moral biti »hiter kot hrt, trpežen kot usnje in trden kot Kruppsovo jeklo.« Vzgojiti so želeli »novega človeka« (Hitler 1935, 183). Sposobnejše dečke, ki naj bi postali bodoči voditelji, so premestili v »šole Adolfa

Hitlerja«, kjer so se šolali šest let. Po tem so odšli v vojsko ali na univerze. Najboljši pa so ponovno napredovali v posebne »redovne gradove« (Ordenburg), kjer so bili deležni ekstremne prevzgoje, npr. s pomočjo vojaških simulacij s pravimi naboji, zaradi česar so med izobraževanjem tudi umirali. Vsak, ki je dokončal takšno šolo, je lahko postal višji častnik v vojski ali SS. Vzporedno so nacisti že v 20. letih 20. stoletja organizirali mladinska gibanja, točneje »Hitlerjevo mladino« (Hitlerjugend), ki je do leta 1933 vključevala že sto tisoč mladih, po prihodu nacistov na oblast pa je članstvo zaradi prepovedi ostalih organizacij naraslo na štiri milijone. Leta 1936 je postalo članstvo celo obvezno. Hitlerjeva mladina je vključevala mlade od 10 do 18 let, pri čemer so dečke vzgajali za vojaško služenje, deklice pa za materinstvo. Obšolske dejavnosti, npr. vojaška atletika, so obsegale marširanje, boj z bajonetom, metanje granat, branje zemljevida, uporabo plinske maske, uporabo bodal in streljanje (Holzträger 2000).

Šolski sistem je bil seveda samo del propagandnih metod in tehnik sporočanja propagandnih sporočil. Okupirali so tudi prosti čas delavcev, predvsem z organizacijo »Kraft durch Freude«. Delavcem je pripadalo 3740 ur letnega prostega časa, ki naj bi ga zagotovila in zapolnila država. Na voljo so bile le izbrane aktivnosti, npr. poceni počitnice na Kanarskih otokih, smučanje v Bavarskih Alpah itd. Vendar je večino razpoložljivih mest zapolnila nacistična elita.

Sicer je bila praktično vsa družba prežeta z nacistično ideologijo, tako preko radia, zborovanj, tiska, filmov, glasbe, posterjev, gledališča, govorov itd. Vsi novinarji, pisatelji in drugi umetniki so se morali registrirati v specifičnih zbornicah »Ministrstva za propagando«, s čimer je imela država absolutno kontrolo nad vso medijsko produkcijo. Propaganda je vključevala tudi poimenovanje ulic, saj je vsako večje mesto v Nemčiji imelo ulico ali trg Adolfa Hitlerja. Državljeni so bili nenehno zasičeni z nacističnimi slogani in simboli, od katerih je prevladovala svastika.

Propaganda je bila torej vseobsegajoča, totalna. »Ne gre samo za to, da bi počeli prave stvari, pomembno je, da ljudje razumejo, da so prave stvari prave stvari. Propaganda vključuje vse, kar jim pomaga, da to razumejo« (Goebbels 1935). In to je bistvo propagande. Ko pravimo, da je nacionalizem nova religija, to velja tudi v propagandnem smislu. Althusser

ima prav, ko pravi, da ideologija nima zgodovine. Vedno je interpelirala individuume v subjekte. O njeni univerzalnosti priča že dejstvo, da lahko nacizem analiziramo s pomočjo marksističnega Althusserja. Hkrati pa ima ravno zaradi univerzalnosti konkretno in specifično preteklost v obliki konkretnih ideologij. Svastika v nacizmu je zamenjala krščanski križ, državne šole so zamenjale cerkvene, ljudje pa so namesto boga umirali za »führerja« in narod. V resnici je nacionalizem že pred nacizmom uvedel državne simbole, parade, praznike, preimenoval ulice, postavljaj kipe narodnim herojem, spreminjal zgodovino, uvedel obvezne državne šole in ljudstvo v imenu naroda pošiljal v smrt. In še vedno imamo državne zastave, grbe, proslave, parade, praznike, preimenujemo ulice, postavljamo kipe narodnim herojem, spreminjamo zgodovino, imamo državne šole in ljudstvo v imenu naroda pošiljamo v smrt. Sicer je to napovedal že Goebbels: »Danes lahko brez pretiravanja rečemo, da je Nemčija model propagande za celoten svet. Če je takšna umetnost aktivnega vplivanja na množice skozi propagando združena z dolgoročnim sistematičnim izobraževanjem naroda in če sta oba izvedena na združen in precizen način, potem bo razmerje med vodstvom in narodom vedno ostalo bližnje. Propaganda je zato potrebna življenjska funkcija moderne države. Brez nje je v stoletju množic zasledovanje velikih ciljev nemogoče. Stoji na začetku vsake politične prakse na vseh družbenih področjih. Je njen pomemben in potreben predpogoj. Je tudi funkcija moderne države. Izhaja iz ljudskih globin in se mora tja vedno vrniti, da lahko najde svoje korenine in trdnost. Dobro je posedovati moč na podlagi orožja. Vseeno pa je bolje in bolj trajno osvojiti in obdržati srce ljudstva« (Goebbels 1935).

7.2 Simboli

Zanimivo je, da je svastika eden izmed najstarejših simbolov človeštva, hkrati pa ob krogu in križu najpogostejši. Viden je na lončarskih izdelkih grške antične kulture iz 8. stoletja pred našim štetjem, v Egiptu, Indiji, na Kitajskem, celo v kulturi Navaho v Severni Ameriki. Nacisti so jo prevzeli zaradi hinduizma, saj naj bi bili indijski Ariji prototip belih evropskih priseljencev, torej je bila svastika logičen simbol arijske rase. Nemška svastika je obrnjena in se »vrti« v napačno smer, kar lahko povezujemo z okultno naravno nemškega rajha (Schwartzwaller 1989). Prav tako je svastika zapuščina družbe Thule in njenih članov Rudolfa Hessa, Alfreda Rosenberga in Hansa Franka (Redles 2005, 112–161).

Prevzeli so celo pozdrav z iztegnjeno roko, ki sicer velja za tipično nacističnega. Takšno salutiranje je bilo v ZDA znano kot »Bellamijevo salutiranje«, ime pa je dobilo po Francisu Bellamyju, znanem krščanskem socialistu in nacionalistu. Nacionalistično gibanje, ki je spodbujalo zvestobo domovini in propagiralo uporabo ameriške zastave (npr. v šolah), je doseglo celo sprejetje Zakona oz. kodeksa o zastavi (Zakon 77–623, sprejet 22. junija 1942), ki je vključevalo omenjeno salutiranje. V uporabi pa je bil že vsaj od leta 1892, ko je Bellamy spisal navodila za praznovanje Državne šolske proslave ob Kolumbovem dnevu. Navodila so zapovedovala, da morajo otroci, ki stojijo v vrstah in so obrnjeni proti zastavi, ob določenem znaku vojaško salutirati z desno dvignjeno roko. Palec mora biti obrnjen navzdol, poravnan z dlanjo. Ob tem so morali izgovoriti naslednje besede: »Izkazujem pripadnost svoji zastavi in republiki, ki jo (zastava) predstavlja; en narod; nedeljiv, s svobodo in pravičnostjo za vse« (The Youth's Companion 1892, 446). Kasneje, ko so nacisti in fašisti prevzeli podoben način pozdravljanja in salutiranja, so obstoječe salutiranje v ZDA nadomestili s tistim, ki ga uporabljajo še danes, torej z »roko čez srce«. Zakon je bil dopolnjen konec leta 1942 (Miller 1976).

Če je bila simbolika, ki še vedno prevladuje v sodobnih marketinških praksah, pomemben del propagande, so bili mediji njen ključen način distribucije (podobno kot danes). Hitler je že zgodaj ugotovil, da je tisk nepogrešljiv. Liberalne časnike je označil za pogubne za nemški narod in nemški rajh, saj naj bi služili širjenju laži marksizma, kateremu je »laganje tako pomembno kot mačkam lovljenje miši«, namen pa ljudstvu zlomiti ljudsko in nacionalno hrbtenico ter ga pripraviti na suženjstvo mednarodnega kapitala. Hitler (1936, 264–269) predvideva, da bodo Judje kmalu v svojih časopisih zagnali hrup, ko bodo nacisti na njih položili svojo roko in naredili konec časnikarskemu nesmislu, ko bodo tudi to »vzgojno sredstvo postavili v službo države«. Časnikarska politika je »vojaško orožje, njen namen se je boriti in širiti informacije« (Hitler 1936, 210). Še slikoviteje medijsko propagando opiše Goebbels, ko pravi, da »z dovolj ponavljanja in psihološkega razumevanja ne bi bilo nemogoče dokazati, da je kvadrat v bistvu krog. To so namreč le besede, ki se lahko preoblikujejo, dokler ne zakrijejo ideje v krinko« (Goebbels v Thomson 1977, 111).

Goebbels je to izjavil v enem izmed svojih govorov, ki so sami po sebi funkcionirali kot medij propagande. Da bi se lahko ideje s pomočjo govorov učinkovito širile, so se zatekli k

tehnologiji, med drugim k radijskim sprejemnikom. Goebbels jih je videl kot najbolj moderen in ključen instrument vplivanja na množice, zato so proizvajalci, da so lahko izdelali cenejše radie, ki so bili bolj dostopni širšim množicam, prejeli državne subvencije. Izdelani so bili tako, da so lahko sprejemali samo domače, torej nemške radijske postaje. Izdelali so celo poseben »ljudski sprejemnik« (Volksempfänger). Poslušanje tujih radijskih postaj je bilo kaznivo (Fritzsche 1934).

Ker je Hitler razločeval med nordijsko in nacionalsocialistično znanostjo ter judovsko liberalno znanostjo, je bila tudi znanost svojevrsten ideološki aparat nacizma. Psihologijo je zamenjal mysticizem Gurdjieffa in teozofija Madame Blavatsky, Newtonovo fiziko so zamenjale kozmične sile, imenovane »vril«, bizarna geološka teorija votle zemlje in doktrina večnega ledu (Welteislehre) Hansa Hörbigerja. Le-ta se je sklicevala na zgodnje obdobje pred 15 milijoni let, ko je zemljo obšla luna, katere gravitacija je povzročila vstajo naših rasnih prednikov, velikanov. Velikani, ki sicer nastopajo v nordijskih sagah, sedaj spiyo, čeprav so živi. V mitu oz. v Pesmi o Nibelungih sedaj spiyo pod gorami, po drugih mitih pa so prototipski arijci iz Vzhoda, ki naseljujejo tibetanske jame (Goodrick-Clarke 1992 in Michaud 2004).

Simbolna komponenta vladanja pa se je nenehno prepletala z represijo in silo. Lahko vzamemo primer ekonomske politike, ki je bila relativno uspešna, saj je združevala nasprotovanje boljše vizmu, s tem nagovarjala kapitaliste in male podjetnike, hkrati pa nagovarjala nižje razrede in nezaposlene (t. i. Lumpenproletariat). Čeprav niso bili socialisti, so uporabljali socialistično retoriko. Sledili so protikapitalistični nastrojenosti, čeprav so hkrati varovali kapital s tem, ko so nasprotovali razrednemu konfliktu ali diktaturi proletariata. Populistično so se lotili zniževanja brezposelnosti, npr. tako, da so ženske izključili iz uradnih statistik. Hkrati pa so vpeljali represivne metode. Nezaposleni so dobili enostavno možnost; sprejeti so morali kakršnokoli delo ali pa so bili razglašeni kot delomrzneži in poslani v koncentracijsko taborišče. Judje so izgubili državljanstvo in bili izločeni iz statistik nezaposlenosti. Številni državljani so postali vojaki, do leta 1939 je število naraslo na 1,4 milijona. Vzporedno so morali postaviti nove tovarne, da so lahko to številčno vojsko oborožile. Brezposelnost je padla tudi zato, ker nobeden zapornik v taborišču ni bil brezposeln.

8 REPRESIVNI APARATI DRŽAVE

Tudi Hitler se je zavedal, da mora za političnim delovanjem stati močna ideja, ki pa mora biti zavarovana z močjo: »S preučitvijo posameznih primerov, še posebej tistih na religiozni podlagi, se kaže naslednja ugotovitev: Ideje kot gibanja z določeno duhovno podlago, naj bo ta pravilna ali napačna, je mogoče od določenega trenutka naprej streti s tehničnimi sredstvi moči samo takrat, kadar so ta telesna orožja hkrati nosilec neke nove netljive misli, ideje ali ideologije. Vsak poskus boja proti ideologiji z močjo na koncu propade, v kolikor ni hkrati boj za novo duhovno usmeritev. Samo v spopadu dveh ideologij lahko obstojna in neusmiljena ter brutalna moč pomaga odločiti stran, katero v tem spopadu podpira« (Hitler 1936, 187–190). Nacistično obsedenost z vojaško močjo bi lahko iskali tudi v Vladarju (Machiavelli 1966): »Kadar se vladarji pri vpeljavi svojih zamisli opirajo na lastno silo, jim redko spodleti, kadar pa so odvisni od drugih, vselej slabo nalete in ničesar ne izpeljejo. Zategadelj so vsi oboroženi preroki zmagali, neoboroženi pa propadli« (Machiavelli 1966, 18). Vojska je pomembna, saj je »močna država tista, ki se, kadar zabrede v težave, lahko sama obdrži na površju« (Machiavelli 1966, 30). Celo krutost nacističnega režima je skladna z zapisi Machiavellija: »Človek namreč, ki hoče vsepovsod veljati za dobrega, bo med množico tistih, ki niso dobri, hočeš nočeš propadel. Spričo tega se mora vladar, če se hoče obdržati, naučiti, da je lahko tudi nedober in da to svojo lastnost pokaže ali tudi ne, kakor je pač potreba« (Machiavelli 1966, 41). »Vladarju mora biti deveta skrb, če ga razvpijejo za okrutneža, le da drži svoje podložnike skupaj in da so mu zvesti. Z maloštevilnimi zgledi okrutnosti bo bolj milosrčen kot tisti, ki iz prevelike milosrčnosti dopusti, da se razbohotijo neredi, umori in ropi« (Machiavelli 1966, 44). Država mora tako vzdrževati red, četudi s silo in nasiljem.

Nacionalistična, ljudska ideologija, podkrepljena z ideološkimi aparati je torej nujni pogoj manipulacije, kontrole in izkoriščanja množic, vseeno pa je potrebna še surova moč, »podkrepljena z orožjem«, s pomočjo katere država ustvarja represijo. To je tudi druga veja državnih aparatov, ki jih Althusser (1970) postavlja ob bok ideološkimi. Represivni državni aparati po njegovem služijo intervenciji v interesu vladajoče elite. Represija se ustvarja z nasilnimi in prisilnimi prijemi aparatov, kamor štejemo med drugim npr. vlado, policijo, sodišča in vojsko. Ti delujejo v interesu vladajoče elite iz preprostega razloga, ker le-ta

upravlja z močjo države. Represivni državni aparati se od ideoloških ločijo v dveh ključnih točkah:

- Represija funkcionira kot organizirana celota, v nasprotju z ideološkimi aparati, ki so različni in pluralni. Vseeno so ideološki aparati združeni pod okriljem (in tako ultimativno kontrolirani) vladajoče ideologije.
- Represivni aparati prevladujoče delujejo s sredstvi prisile in nasilja, sekundarno z ideologijo, medtem ko ideologija primarno deluje preko ideologije in šele nato z represijo. Ideološki aparati delujejo na prikriti in simbolni ravni.

Hitler (1936, 580) poudarja, da je »priljubljenost temelj avtoritete, vendar mora biti le-ta podkrepljena z močjo, sicer je avtoriteta šibka, negotova in nihajoča«. V moči, še posebej v nasilju, vidi »drugi temelj avtoritete«.

V skladu s tem je nacistična oblast organizirala represivne aparate države tako, da je bila avtoritete zagotovljena brezpogojno. Policija pod vodstvom in kontrolo Heinricha Himmlerja in njegove tajne policije, »gestapa« pod vodstvom Reinharda Heydricha, je zagotovila, da so tudi nasprotniki režima ostali pod budno kontrolo. Tako je bilo vsako alternativno politično in družbeno gibanje onemogočeno. Leta 1933 je skoraj 17 milijonov državljanov volilo proti nacistom in nacionalistom, zato je bilo potrebno veliko policijske sile, da so lahko to množico učinkovito nadzorovali. Policija je lahko takrat aretirala državljane že na podlagi suma, da bodo storili nekaj »kaznivega«. Lokalna policija je tako pripravila sezname posameznikov, ki so bili potencialni »državni sovražniki«. Leta 1939 je bilo zaradi neprimernih političnih nazorov v »skrbništvu« gestapa že več kot 300 tisoč Nemcev, do konca vojne se je število takšnih, ki so bili zaprti ali poslani v koncentracijsko taborišče, povečalo na 800 tisoč (Bryson 2000, 223). Vsak, ki je bil aretiran na takšen način, se je moral v roku treh minut posloviti od družine. Po tem, ko so ga odpeljali, je moral podpisati obrazec D-11, s tem pa je pristal v zaporu, na koncu pa večina v koncentracijskem taborišču. Na začetku so bila taborišča namenjena »prevzgoji«, smrtni primeri so bili redki. Predvsem pa so imela zastraševalni učinek. Vse skupaj je služilo ustvarjanju vsesplošnega strahu in občutka brezizhodnega položaja. Onemogočena je bila vsaka konkurenčna ideologija, politična agitacija, propaganda, širjenje informacij itd. Vsaka šala na račun režima je bila kaznovana, npr. šala na račun Hitlerja je bila kaznovana s smrtjo. O absurdni uporabi nasilja govori incident, v

katerem sta bila 27. decembra 1939 v nekem poljskem baru v Varšavi zaradi prepira ubita dva nemška oficirja. Lastnik bara je bil nemudoma obešen, 114 poljskih moških pa je bilo naključno izbranih in ustreljenih (Lerski in drugi 1996, 645). Tudi splošno zastrahovanje z nadzorom je pogosta praksa večine avtoritarnih, totalitarnih režimov in policijskih držav. Državljeni vedo, da so nadzorovani, tudi njihovi domovi in pošta, tako se samocenzurirajo. Hkrati je bil vsak, ki ni izdal informacij, kriv izdaje, tako kot tisti, ki bi moral izdati. S tem so mu grozile tudi iste kazni. Po zapisih gestapa so imeli le malo dela z neposrednim vohunjenjem, saj so bili državljani sami voljni opravljanja vohunskih dejavnosti (Patterson 1999). Znan je primer Walterja Hessa, ki je bil član Hitlerjeve mladine in je zaradi razžalitve Hitlerja prijavil svojega lastnega očeta, zaradi česar je bil le-ta obešen, Walter pa je napredoval (Heck 1985, 84).

Poseben vidik represije je bila tudi centralizacija. Tako kot je Goebbels v svojih propagandnih nasvetih zagovarjal centralizacijo odločanja, se je centralizirala tudi represija. Februarja 1933 so v Nemčiji odpravili lokalne volitve, naslednje leto pa so bile odpravljene državne skupščine. Zvezne države so se popolnoma podredile centralnemu upravljanju pod neposrednim nadzorom NSDAP.

Specifičen element represije, ki je deloval v službi propagande, je bila cenzura. Ta je omogočila, da so Nemci videli, slišali in brali le to, kar je bilo za njih predvideno. Cenzura je prodrla v vse družbene pore, tudi umetnost, kar posredno nakazuje, da je do tja prodrla tudi ideologija. Tako je npr. filmska industrija služila le še širjenju nacistične ideologije. Leni Riefenstahl je postala ljubljenska režima, podobno kot v glasbi Richard Wagner, ki je s pomočjo glasbe širil antisemitizem in nacistično propagando. Sam je dejal, da »čuti enormno potrebo po širjenju artističnega terorizma« (Wagner in drugi 1987, 171). Vzporedno z njegovim povzdigovanjem pa so bili prepovedani umetniki, kot npr. Gustav Mahler ali Felix Mendelssohn. Prepovedane so bile celo celotne glasbene zvrsti, kot npr. jazz.

Instrumentalna uporaba politike pa je delovala tudi na pozitiven način, torej s pomočjo »korenčka«, ne samo »palice«. NSDAP je taktično nagovarjala široke ljudske množice, tako s pomočjo ideologije kot s pomočjo populistične propagande. Leta 1933 je Hitler napovedal in ukazal razvoj t. i. ljudskega avta (Volkswagen), podobno kot mnoge »ljudske« proizvode, npr.

ljudski radio (Volksempfänger). V času, ko je bil avto omejen na elite, je zahteval avto, ki bi bil dostopen širšim ljudskim množicah. Avto naj bi bil enostaven, zmožen transporta dveh odraslih oseb in treh otrok pri hitrosti 100 km/h. Še bolj ljudski naj bi postal s pomočjo varčevalnih shem v višini 990 nemških mark, kar je primerljivo s takratnimi cenami motornega kolesa (približno osem mesečna povprečna nemška plača). Oblikovanje in zasnova je bila zaupana Ferdinandu Porscheju, avto pa je kasneje služil predvsem vojnim potrebam. Kasneje je sicer res postal ljudski, saj jih je bilo do konca globalne produkcije izdelanih več kot 21 milijonov (Shirer 1990).

Volkswagen je bil populističen projekt s socialističnimi karakteristikami, hkrati je ohranjal nacionalistično konotacijo, že z imenom. Ker je nacionalizem prodiral v vse sfere družbenega življenja, je bila nacionalistično naravnana celo večina nemškega (industrijskega) oblikovanja. Relativno novo sfero oblikovanja so kmalu postavili v roke propagandnemu stroju. Idejno se je zato oblikovanje naslanjalo na idejo nemške veličine in superiornosti. Uniforme častnikov (SS, SA, gestapa itd), ki so bile kvalitativno na najvišji ravni (oblikoval jih je Hugo Boss), so hkrati vzbujale strahospoštovanje (Timm 1999). Isto velja za nemška letala, npr. Junkers Ju 87 (t. i. Stuka oziroma Sturzkampfflugzeug), ki so bila svojevrstno propagandno orodje. Z vgrajeno sireno (Jericho-Trompete) je letalo že s svojim zvokom zastraševalo napadena območja in tako potenciralo psihološki učinek bliskovite vojne (Blitzkrieg). Še boljši primer je nemški tank Tiger I, ki je v smislu kvalitete proizvodnje, moči, učinkovitosti in povzročanja strahu nesporni prvak druge svetovne vojne. Tank, kateremu je vzdevek podelil Porsche, je bil že na pogled strašljiv, saj je tehtal dvakrat več kot njegov predhodnik Panzer IV. Imel je ogromen 88 mm top, debelejši oklep, bil je večji in močnejši. Zaradi tega je na bojiščih vedno dominiral. Tako naj bi en sam tank pod poveljstvom Franza Staudeggerja premagal 50 ruskih tankov T-34, od tega jih je 22 uničil. Med vojno je več kot deset različnih tankov uničilo v posameznih primerih (vsak posebej) več kot 100 nasprotnikovih tankov, rekorder celo 168 tankov. Tiger je izpolnil pričakovanja nacistov in bil v skladu z nacistično ideologijo, torej velja za superioren tank. Njegova težava pa je bila ravno njegova popolnost, saj je bil za vojno preveč dobro zasnovan in dovršen. Nacisti so želeli narediti tank, ki bo odseval njihovo inženirsko in gospodarsko kvaliteto, vendar je takšen tank zahteval preveč delovne sile in surovin. Stal je dvakrat več kot Panzer IV, zato so jih izdelali manj kot 2000, na vrhu proizvodnih zmogljivosti le 104 na mesec (Jentz 1996, Agte 2006). Ideja tanka Tiger je bila

ravno nasprotna ideji Volkswagna. Ideji poceni masovne proizvodnje pa so sledili Sovjeti. Zasnovali so tank T-34, ki je postal najbolj razširjen tank druge svetovne vojne in drugi največkrat izdelan tank vseh časov (za svojim naslednikom T-54/55). Še leta 1996 ga je uporabljalo vsaj 27 držav. Opravljala sta ga samo dva člana posadke (pet članov v Tigru), voziti pa ga je znal skoraj vsak. Na koncu optimizacije proizvodnje je bil sestavljen iz samo 614 delov, od tega so bili glavni sestavni deli modularne zasnove, kar je olajšalo tako proizvodnjo kot vzdrževanje. Izdelava je bila cenena, groba in nenatančna, celoten tank pa grd in neudoben. Vse to pa se je odražalo v ceni, količini potrebnih materialov in delovne sile, potrebnih za izdelavo enega tanka. Leta 1943 je proizvodnja dosegla celo 1300 tankov na mesec, skupaj pa so jih do konca leta 1945 izdelali 57000. Čeprav je bilo razmerje med uničenimi tanki na bojiščih 3 proti 1 v korist Nemcev, pa vseeno niso mogli konkurirati sovjetski masovni proizvodnji (Chant 1996).

Posplošeno lahko rečemo, da sta na bojiščih ob surovi vojaški sili trčili tudi ideologiji. Nemška se je kazala v vrhunskem načrtovanju, zasnovi, oblikovanju in izdelavi, kar je odsevalo nacionalistično ideologijo rasne superiornosti, popolnosti, doslednosti in natančnosti. Vse je moralo biti popolno, tako kot naj bi bil popoln nemški narod. Na drugi strani je SZ sledila logiki, ki je izhajala iz Leninove teorije dialektičnega materializma, kjer kvantiteta prehaja v novo kvaliteto. In ravno kvantiteta je bila tista kvaliteta, ki je odločila vojno v korist SZ.

Tudi na področju industrijskega oblikovanja so Nemci sledili ideologiji. Po eni strani ponotranjeni ideji nacionalizma, po drugi strani pa ideologiji v propagandnem smislu. Oblikovanje je odsevalo njihove ideje, hkrati je te ideje sooblikovalo. Nacistom ideologija ni omogočala, da bi razmišljali praktično. Če so bili »nadrasa«, so si logično želeli izdelati »nadtank«. Tank Tiger I je bil mogočen »arijski« tank, hkrati je moral biti takšen, da je podkrepil mit o mogočnih arijskih Nemcih. Tudi v tem primeru se kaže logika družbene konstrukcije realnosti in fikcije, v tem primeru nacistično nacionalistične. Tudi letala »Stuka« so bila prvovrstna in zastrašujoča letala za izvedbo »Blitzkriega«, vendar povsem neuporabna v primeru obrambnih nalog. Obramba seveda ni bila kompatibilna z nemško potencirano narodno samozavestjo, ki je predvidela in dopuščala samo absolutno zmago ter širjenje »Lebensrauma«. Pomembna pa je še ena ugotovitev. Vseobsegajoči nacionalizem, ki je vzrok nemškega začetka svetovne vojne, je v določeni meri hkrati tudi razlog za njen konec. Tako v

banalnem inženirsko-oblikovalskem smislu kot tudi v smislu njemu nasprotnih nacionalizmov. Vsak narod namreč za svojo koherentnost potrebuje nasprotnika. Nemci so ustvarili veliko nasprotnikov, težava pa je bila, da so tudi sami postali popoln nasprotnik Drugim, s tem pa globalno okrepili nacionalistične procese, ki so bili na koncu tudi za njih usodni.

9 SKLEP

Bežen pregled zgodovine nacizma, njegovih ideoloških izhodišč ter instrumentov, s katerimi se je ideologija materializirala, kaže, da so nastavki za takšen katastrofalen potek zgodovine obstajali že dalj časa. Okoliščine pa tudi filozofsko-ideološka izhodišča so nakazovala neizbežen pojav njihove ekstremizacije. Pomembno je razumeti, da nacizem ni motnja v razvoju moderne nacionalne države, temveč pričakovan in logičen pojav. Nacionalizem je že več kot sto let oblikoval nemško nacionalno identiteto, tako na vsakdanji družbeni ravni kot na državnem institucionalnem nivoju. Če se je Nemčija združila na političen način kot projekt, je nacizem tisti, ki je proces nadaljeval in ga naposled zaključil. V tem pogledu bi lahko morda govorili o sekundarni nacionalizaciji.

Nacionalizem je tudi drugje postajal vedno bolj skrajšen in uraden. Prav tako z njim povezan rasizem, vključno z državnimi pojavi genocida ter koncentracijskih taborišč. Praktični ekonomski razlogi in interesi so skupaj z normativno širitvijo nacionalizma na globalni ravni zaostrovali delitve na Nas in Njih. Pojavljale so se meddržavne vojne, kolonizacija in suženjstvo. Država se je modernizirala in krepila, kar je dodatno pospeševalo nacionalistične interese in čustva. Razni genocidi so bili v takšnih okoliščinah neizbežni. Od ideje o lastni večvrednosti, ki je prisotna v vsaki družbeni skupini, posledično tudi v narodni zavesti, od krepitve te ideje do rasnega čiščenja države, ni bilo daleč. Zgodovina kaže, da je do tja vodilo le nekaj let učinkovite propagande in represije.

Prav tako je centralizacija vodila v totalitarizacijo. Tako je popolna centralizacija tista, ki združi vso državno moč v eni osebi. Vso zgodovino so si vladarji prizadevali za absolutno monopolizacijo moči. Pri tem so že od nekdaj uporabljali ideološke aparate, ne samo državnih. Propaganda je bila vedno prisotna, kar npr. dokazuje Cerkev, ki je celotno tisočletje ohranjala svoj družbeni vpliv in politično moč. Monopolizirala je ideologije, vključno z najbolj vsakdanjimi družbenimi praksami in čustvi ter reinterpretirala vso svetovno zgodovino. Po razsvetljenstvu in pojavu moderne države se je vloga Cerkve marginalizirala, pojavil pa se je npr. nacionalizem, tako spontano kot načrtno. Bilo je samo vprašanje, kdaj se bo nacionalizem tako radikaliziral in institucionaliziral, kot se je religija v podobi cerkve ali npr. v

podobi verskih skrajnežev. V nacizmu se je nacionalistična ideologija zlorabila z do tedaj največjo intenzivnostjo.

V času nacizma se je nacionalizem le okrepil in s koncem nacizma ni zamrl. Nacizem je intenziven nacionalizem, kar pomeni, da so današnji uradni, državni, institucionalni in banalni nacionalizmi v vseh pogledih primerljivi z nacizmom, razlikujejo pa se v intenzivnosti in neposrednosti. Še vedno živimo v nacionalnih državah, ki se reproducirajo na isti način. Narodi se formirajo in ohranjajo z osnovnimi procesi formacije družbenih skupin in identitet, ki nas delijo na Nas in Njih. Miti o drugih narodih se ohranjajo. Pojavljajo se vojne, nenehno tekmujeemo na gospodarskem nivoju, v športu, znanosti itd. Še vedno ustvarjamo umetne delitve, državne meje, občutke ogroženosti, krize, spore in meddržavne incidente. Še vedno delujejo ideološki aparati z vsemi svojimi pojavnimi oblikami. Vsak narod piše svojo zgodovino, ne samo v smislu njenega prirejanja v nacionalno sprejemljivejši obliki in v želji po ustvarjanju izmišljene tradicije, mitov in pretekle slave, temveč tudi v smislu osredotočanja na nacionalno pomembne vidike zgodovine, ki ni nikdar (oz. vsaj večino časa) bila nacionalna. Ta zgodovina se širi preko šolskega sistema, ki je izrazito nacionalističen. Vsak narod ima svoje očete narodov, narodne heroje, svoje pomembne državnike, znanstvenike, pisatelje itd. Še vedno jim postavljamo spomenike, praznujemo državne praznike, prirejamo proslave in parade, obešamo zastave in pojemo himne. Nenehno poudarjamo nacionalistične diskurze, kot je nacionalni interes, za katere ni strinjanja, kaj bi naj le ta sploh pomenil. Narod je v diskurzivnem smislu novi Bog, o katerem se ne razpravlja. Je univerzalen odgovor, na katerega ni ugovora. Posledično se nacionalna identiteta ohranja na vseh družbenih ravneh in lokacijah. Logika družbene konstrukcije nacionalizma pomeni tudi globoko družbeno zasidranost idej, ki se reproducirajo na vsakodnevni ravni in ponotranjajo preko socializacije. Tudi brez kakršnegakoli institucionalnega vpliva.

Če je možna relativno hitra konstrukcija ali radikalizacija ideoloških prepričanj, je njihova odprava zaradi globoke družbene penetracije in zasidranja ideologije v normah, prepričanjih in družbenih praksah, dolgotrajna. In v kolikor se sama temeljna ideologija ohranja, vedno ostaja tudi nevarnost radikalizacije, v primeru nacionalizma npr. v obliki neonacizma.

Ohranja pa se tudi zloraba propagandnih mehanizmov. Vzporedno z razvojem tehnologije (in znanosti na splošno), se je zmožnost manipulacije javnosti kvalitativno razvila in izpopolnila. Propaganda je penetrirala v vsako družbeno poro, država pa je samo eden izmed vplivnih propagandistov. Sodobna hegemonija kapitalistične družbe je realnost, znotraj katere tudi trenuten demokratičen sistem sledi logiki potrošništva in celo politike postavlja v funkcijo izdelkov. Meja med resnico in fikcijo je vedno bolj zabrisana, zabrisana je celo ideja o meji med resnico in fikcijo. Vse je podvrženo marketingu, tudi politika. Vodenje je postalo dobrina, volivec pa potrošnik.

Vsi ideološki in represivni aparati še vedno delujejo, morda le na bolj sofisticiran (prikrit) način in z manjšo totalitarnostjo, odvisno tudi od posamezne nacionalne države. Zgodovinske izkušnje, od katerih je ravno nacizem z drugo svetovno vojno najbolj evidenten, nas svarijo pred ponovno radikalizacijo in zlorabo države in ideologije. Vendar se tudi radikalna praksa ohranja, kar dokazujejo radikalna nacionalistična gibanja, celo politične stranke in skrajno desne vlade. Predvsem pa še vedno obstaja nevarnost novih »nacizmov« na najbolj osnovni ravni, saj smo še vedno priča univerzalno razširjeni in vplivni nacionalistični ideologiji.

Nacionalizem je teritorialno in časovno vseprisoten. Dokler širimo in aktivno vzdržujemo nacionalne identitete, ohranjamo pogoje za njegove nove radikalizacije. V kolikor so primerne tudi širše družbene okoliščine, je nevarnost toliko večja. Če so ekonomske razlage nacionalizma aplikativne v primeru nacizma, so tudi v sodobnem neenakomernem razvoju in izkoriščanju periferije s strani globalnega centra. Vsaka država, ki se znajde na periferiji, postaja primerna lokacija za porast skrajnega nacionalizma.

Enako velja za nacionalizem kot politično taktiko. Vsak političen subjekt je v tem oziru nacionalističen in ni ga politika, ki ne bi igral na »karto naroda«. Tako zavedno kot nezavedno. Tako ideološko kot taktično. Vprašanje je le, kako intenzivno jo politiki uporabljajo. V zadnjem času pa se, predvsem zaradi družbeno-ekonomskih materialnih okoliščin, prisotnost in domet desnega populizma večja.

Negativne zgodovinske izkušnje in kolektivni spomin so tisti viri, ki krotijo nacionalizem in ga ohranjajo na ravni, ki je še lahko nadzorovana. Je pa takšen selektiven in arbitraren način nevaren. Prvič, ker se ekstremni nacionalizem prikazuje kot nekaj abnormalnega in izrednega, čeprav so njegovi temelji, ki jih vzdržuje t. i. državni in banalni nacionalizem, vse prej kot to. Nacionalizem je še vedno aktualen, z njim pa tudi njegovi skrajni odkloni. Drugič, ker temelji na univerzalnih ideoloških aparatih, katere je nacizem kot tipičen nacionalni totalitarizem, prevzel iz dolge zgodovine praks predhodnih totalitarizmov. Med temi lahko evidentiramo uporabo propagande in populizma, prikrojen šolski sistem, zlorabo in kontrolo medijev, manipulacijo zgodovine, instrumentalizacijo kulture, represijo in nasilje, vojne in ustvarjanje zunanjšega sovražnika, poudarjanje poslanstva in tradicije, uporabo in vsiljevanje ritualov in družbenih praks itd. Zaradi evidentne uporabe in časovne distance, predvsem pa ideološke pozicije zunanosti (objektivnosti) so le-ti lažje vidni v primeru rimskokatoliške cerkve ali nacizma, kar pa ne pomeni, da ti ne ostajajo v uporabi tudi danes. Ker je nacionalna država globalna norma in prevladujoča oblika države, so ti mehanizmi vedno povezani tudi z ideologijo nacionalizma. Teren za radikalizacijo je torej vedno pripravljen. Čeprav krotimo njegovo eskalacijo, radikalizacijo, ekstremizacijo in totalitarizacijo, ohranjamo nacionalistične temelje. Tretjič pa je tak selektiven način nevaren, ker pozabljamo, da je tudi nacizem, preko NSDAP, prišel na oblast z demokratičnimi sredstvi, na volitvah.

Dokler je nacionalizem splošno sprejeta in univerzalna ideologija sodobnega sveta, ki je kompatibilna tudi z drugimi političnimi ideologijami (političnimi in ekonomskimi), obstaja nevarnost njegove mutacije. Vsaj dokler vzdržujemo osnovno nacistično idejo, da je »ultimativna vrednota človeka članstvo v skupini«, narodu, ki si mora »zagotoviti preživetje« (Holocaust encyclopedia 2015).

Ostajamo v nacionalno organiziranem globalnem svetu, za katerega nekateri menijo, da je celo fašističen. Hedges (2006) npr. meni, da zadnji val t. i. »ameriškega fašizma« prihaja iz desne konservativne smeri. Ne v obliki svastike in črnosrajčnikov, temveč v obliki zastave in križa. Tudi sicer lahko, če se osredotočimo na dihotomijo marksizma in fašizma, ugotovimo podobno. Če je marksizem progresiven, je nacizem konservativen. Če je marksizem liberalen, je nacizem tradicionalen. Če je marksizem levo usmerjen, je nacizem desno. Če je marksizem

vladavina proletariata, je nacizem vladavina buržoazije. Če je marksizem socializem, je nacizem kapitalizem itd. Tako hitro ugotovimo, da smo precej blizu ekstremnemu nacionalizmu tudi takrat, ko nam, podobno kot v nacistični Nemčiji, vladajo navidezni socialisti.

Ker je nacizem relativno bližnja preteklost, ga ni mogoče enostavno pozabiti, ga je pa mogoče reinterpretirati. Vedno bolj je povezan z Adolfom Hitlerjem in vedno manj s takratnimi družbenimi okoliščinami. Nacisti so ustvarili podobo Juda, da jim je služil kot simbol sovražnika. Brez Juda namreč ni nacista. Tako je tudi nacizem prišel prav zaveznikom, ki so lahko npr. s pomočjo antisemitizma ali koncentracijskih taborišč demonizirali sovražnika. Pri tem pa so z enako mero propagande selektivno pozabili na svoj lastni rasizem (tudi antisemitizem), tudi na koncentracijska taborišča. Tudi po koncu druge svetovne vojne se je načrtno krepila njegova mitološkost in abstraktnost. Vse, kar je povezano z nacizmom, je tabu (in končni argument), hkrati je zaradi enoznačne interpretacije primeren diskurziven mehanizem političnega boja. Biti fašistoiden ali nacističen je ultimativna oznaka, ki ne dopušča debate. »Argumentum ad Hitlerum« je pogosta diskurzivna praksa, ki se neprestano zlorablja. Tako je npr. vsak predsednik ZDA označen za nacista, ne glede na to, iz katere stranke pripada in kakšnim politikam sledi. Če pa so vsi razglašeni za nacistične, pa takšno posploševanje pomeni tudi, da v končni fazi ni nihče nacist.

Kar je po svoje paradoksalno, saj smo v resnici zaradi nacionalne indoktrinacije vsi nacisti. Eni bolj, drugi manj. Tako je tudi v 21. stoletju predsednik ZDA George W. Bush po »11. septembru« širil specifične nacionalistične besede: »Nadaljujmo z molitvijo za žrtve terorja in njihove družine, za tiste v uniformah in našo *veliko državo*. Molitev nas je tolažila v bridkosti in nas bo krepila za *nadaljnjo pot*, ..., ne bom pozabil *ran*, in tistih, ki so jih povzročili *naši državi*. Ne bom se predal, ne bom miroval in ne bom usmiljen v boju za pravico in varnost *ameriškega ljudstva*. Danes imajo zvezne agencije kot tudi državne in lokalne vlade *odgovornost* glede *domovinske varnosti* itd.« (Bush v Pellegrini 2001). Vse skupaj beremo kot običajen čustven govor narodu, lahko pa tudi v kontekstu sumljivega nacionalizma, pri čemer se nevarno bliža nekaterim neljubim preteklim govorom.

V javnih diskurzih je opazno tudi to, da se nacizem vedno omejuje na NSDAP ali vsaj na Nemčijo. Preteklost lepo kaže, da stvarnost ni tako črno-bela. V sivini realnosti se zdi zelo ugodno, da se lahko vsa krivda pripiše nečemu zgodovinskemu in končnemu. Zahodni svet, s prav tako krvavimi rokami, je uspešno izkoristil naciste, da je lahko prečistili zgodovino, npr. ko se je po vojni lahko razglasil za ekskluzivno »dobrega«, kot absolutni antipod silam »zla«. Če za naciste velja, da bi si morali, v kolikor jih ne bi imeli na razpolago, Jude enostavno izmisliti, velja tudi za sodobne nacionaliste, da bi si morali, v kolikor ne bi obstajali, naciste enostavno izmisliti.

Tudi zato, da lahko zahodna politika, npr. George W. Bush, v govorih nadaljuje: »Preusmerili bomo vsak razpoložljiv vir, vsako sredstvo diplomacije, vsako obveščevalno orodje, vsak pravni instrument, vsak finančni vpliv in vsako vojaško orožje, da bomo uničili in premagali globalno teroristično omrežje. Takšno vrsto terorja smo že videli. Je dedič vseh morilskih ideologij 20. stoletja. Z žrtvovanjem človeškega življenja za služenje radikalnim vizijam, z opustitvijo vseh vrednot, razen želje po moči, sledijo poti fašizma, nacizma in totalitarizma« (Bush v Pellegrini 2001). Žal ni jasno, ali sta vojni v Iraku in Afganistanu, ki sta sledili temu govoru, res odziv na totalitarizem ali prej sredstvo totalitarizma.

10 LITERATURA

1. Agte, Patrick. 2006. *Michael Wittmann and the Waffen SS Tiger Commanders of the Leibstandarte in WWII; Vol. 1*. Mechanicsburg: Stackpole Books.
2. Albanese, Patrizia. 2006. *Mothers of the Nation: Women, Families and Nationalism in Twentieth-Century Europe*. Toronto: University of Toronto.
3. Alberge, Dalya. 2010. Adolf Hitler a war hero? Anything but, said first world war comrades. V *The Guardian*, 16. avgust. London.
4. Althusser, Louis. 1970. Ideology and Ideological State Apparatuses. V *Lenin and Philosophy and other Essays*, 121–76. Dostopno prek: <http://www.marx2mao.com/Other/LPOE70ii.html> (26. oktober 2015).
5. Anderson, Benedict. 1983. *Imagined Communities*. London: New Left Books.
6. - - - 1998. *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
7. Anstey, Roger. 1975. *The Atlantic Slave Trade and British abolition, 1760–1810*. London: Macmillan.
8. Arendt, Hannah. 1951. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Schocken Publishing.
9. Armstrong, Eric M. 2010. Revered and Reviled: D.W. Griffith's *The Birth of a Nation*. V *The Moving Arts Film Journal*. Dostopno prek: <http://www.themovingarts.com/revered-and-reviled-d-w-griffiths-the-birth-of-a-nation> (3. maj 2015).
10. Barth, Fredrik. 1969. Ethnic Groups and Boundaries. V *Theories of Ethnocity: A Classical Reader*, ur. Werner Sollors, 294–324. New York: NYU Press.
11. Bauman, Zygmunt. 2006. *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba.
12. Black, Edwin. 2004. *War Against The Weak: Eugenics And America's Campaign To Create A Master Race*. New York: Thunder's Mouth Press.

13. Bleakley, J. W.. 1928. *Report on The Aboriginals and Half-Castes of Central Australia and North Australia*. Canberra: Parliament of the Commonwealth of Australia.
14. Brass, Paul R. 1991. *Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison*. New Delhi: SAGE Publications.
15. Breuilly, John. 1994. *Nationalism and the State*. Chicago: University Of Chicago Press.
16. Brubaker, R. 2004. *Ethnicity without Groups*. Cambridge: Harvard University Press.
17. Brysac, Shareen Blair. 2000. *Resisting Hitler: Mildred Harnack and the Red Orchestra*. New York: Oxford University Press.
18. Calvocoressi, Peter in Guy Wint. 1972. *Total War; the story of World War II*. New York: Pantheon Books.
19. Calhoun, Craig. 1997. *Nationalism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
20. Cameron, James. 1979. *Yesterday's Witness: a selection from the BBC series*. London: British Broadcasting Corporation.
21. Carey, Alex. 1997. *Taking the Risk Out of Democracy: Corporate Propaganda versus Freedom and Liberty*. Urbana-Champaign: University of Illinois Press.
22. Cecil, Robert. 1972. *The Myth of the Master Race: Alfred Rosenberg and Nazi Ideology*. New York: Dodd Mead & Co.
23. Cesarani, David in Peter Longerich. 2005. The Massaging of History. V *The Guardian*, 7. april.
24. Chant, Christopher. 1996. *World Encyclopedia of the Tank: An International History of the Armoured Fighting Machine*. Somerset: Patrick Stephens Haynes.
25. Chomsky, Noam. 1990. *If the Nuremberg Laws were Applied...* Dostopno prek: <http://www.chomsky.info> (12. avgust 2013).
26. Citron, Suzanne. 1991. Nacionalni mit. V *Študije o etnonacionalizmu*, ur. Rudi Rizman, 191–221. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.

27. Clover, Frank M. in R. S. Humphreys. 1989. *Tradition and Innovation in Late Antiquity*. Madison: University of Wisconsin Press.
28. Daniels, Roger, Sandra C. Taylor, Harry H. L. Kitano in Leonard J. Arrington. 1991. *Japanese Americans, from Relocation to Redress*. Seattle: University of Washington Press.
29. Deutsch, Karl W. . 1953. *Nationalism and Social Communication*. New York: MIT Press.
30. - - - 1963. Nation-building and national development: Some issues for political research. V *Nation-Building*, ur. K. W. Deutsch in W. J. Foltz, 1–16. New York: Atherton Press.
31. - - - 1967. *Contemporary Political Science: Toward Empirical Theory*. New York: McGraw-Hill.
32. Doob, Leonard W. 1950. Goebbels' Principles of Propaganda. *Public Opinion Quarterly* 14 (3): 419–442. Dostopno prek: <http://poq.oxfordjournals.org/content/14/3/419.full.pdf+html> (12. avgust 2016).
33. Duden Sprachbuch. 2015. *Nationalsozialismus*. Dostopno prek: <http://www.duden.de/suchen/dudenonline/Nationalsozialismus> (13. september 2015).
34. Flannery, Edward. 2004. *The Anguish of the Jews*. New Jersey: Paulist Press.
35. Ford, Henry. 1921. The International Jew; The World's Foremost Problem. *The Dearborn Independent*. Dostopno prek: http://www.jrbooksonline.com/Intl_Jew_full_version/ijtoc_.htm (9. julij 2015).
36. Foucault, Michel. 1976. *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–1976*. New York: Picador.
37. Fritzsche, Hans. 1934. Dr. Goebbels und sein Ministerium. *Deutsche Führer, Deutsches Schicksal*, ur. Hans Heinz Mantau-Sadlia, 330–342. Munich: Verlag Max Steinebach.
38. Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.

39. Fulbrook, Mary. 2015. *A History of Germany 1918–2008: The Divided Nation*. Chichester: Wiley-Blackwell.
40. Giddens, Anthony. 1981. *A Contemporary Critique of Historical Materialism*. London: Macmillan.
41. Gilbert, Gustav M. 1947. *Nuremberg Diary*. New York: Farrar, Straus & Co.
42. Gillham, Nicholas Wright. 2001. *A Life of Sir Francis Galton: From African Exploration to the Birth of Eugenics*. New York: Oxford University Press.
43. Goebbels, Joseph. 1935. *Govor na Annual congress of the Nazi Party*, 13. september, Nuremberg.
44. Goodrick-Clarke, Nicholas. 1992. *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology*. New York: New York University Press.
45. Hechter, Michael. 1975. *Internal Colonialism*. London: Routledge and Kegan Paul.
46. - - - 2000. *Containing Nationalism*. New York: Oxford University Press.
47. Heck, Alfons. 1985. *A Child of Hitler: Germany in the Days When God Wore a Swastika*. Phoenix: Renaissance House.
48. Hedges, Chris. 2006. *American Fascists: The Christian Right and the War on America*. New York: Free Press.
49. Held, David. 1989. *Political Theory and Modern State*. Cambridge: Polity Press.
50. Hirsch, Herbert. 1995. *Genocide and the Politics of Memory*. Chapel Hill in London: University of North Carolina Press.
51. Hitler, Adolf. 1935. *Govor na Der Parteitag der Freiheit*, 14. september. München.
52. - - - 1936. *Mein Kampf*. Munich: Franz Eher Nachfolger. Dostopno prek: <http://ia600509.us.archive.org> (10. november 2015).

53. Hobsbawm, Eric J. in Terence Ranger. 1983. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
54. Holocaust encyclopedia. 2015. Washington. Dostopno prek: <http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007457> (8. september 2015).
55. Holzträger, Hans. 2000. *A Raging Inferno: Combat Units of the Hitler Youth 1944–45*. Solihull: Helion & Company.
56. Hoover, Herbert. 1952. *The Memoirs of Herbert Hoover - The Great Depression, 1929–1941*. New York: Macmillan Company.
57. Hroch, Miroslav. 1996. From National Movement to the Fully-formed Nation: The Nation-building Process in Europe. V *Mapping the Nation*, ur. Balakrishnan Gopal, 78–97. New York in London: Verso.
58. Jentz, Thomas L. 1996. *Panzertruppen 2: The Complete Guide to the Creation & Combat Employment of Germany's Tank Force 1943–1945*. Atglen: Schiffer Pub.
59. Johnson, Dennis W. 2009. *Routledge handbook of political management*. New York: Routledge.
60. Jowett, Garth S. in Victoria O'Donnell. 2011. *Propaganda & Persuasion*. Thousand Oaks: Sage.
61. Kitchen, Martin. 2006. *A History of Modern Germany; 1800–2000*. Malden: Blackwell Publishers.
62. Kühl, Stefan. 2002. *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism, and German National Socialism*. New York: Oxford University Press.
63. Lerski, Jerzy Jan, Piotr Wróbel in Richard J. Kozicki. 1996. *Historical Dictionary of Poland; 966–1945*. Westport: Greenwood Publishing Group.
64. Llobera, Josep R. 1994. *The God of Modernity: The Development of Nationalism in Western Europe*. Oxford: Berg.

65. - - - 1999. *Recent theories of nationalism*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
66. Lukšič-Hacin, Marina in Mirjam Milharčič Hladnik. 2011. Kulture, civilizacije, nacionalne kulture. V *Medkulturni odnosi kot aktivno državljanstvo*, ur. Marina Lukšič-Hacin, Mirjam Milharčič Hladnik in Mitja Sardoč, 23–29. Ljubljana : Založba ZRC.
67. Machiavelli, Niccolo. 1966. *Vladar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
68. Gauss, Christian. 1999. Uvod v *The Prince*, Niccolo Machiavelli. New York: Signet Classic.
69. Mann, Michael. 1996. The Emergence of Modern European Nationalism. V *The Social Philosophy of Ernest Gellner*, ur. John A. Hall in Ian Charles Jarvie, 147–171. Amsterdam: Rodopi.
70. McVeigh, Rory. 2009. *The rise of the Ku Klux Klan: right-wing movements and national politics organizations*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
71. Merriam Webster dictionary. 2015. *Nazism*. Dostopno prek: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/nazism> (13. september 2015).
72. Michaud, Eric. 2004. *The Cult of Art in Nazi Germany*. Stanford: Stanford University Press.
73. Miller, Margarette S. 1976. *Twenty-Three Words*. Portsmouth, Va.: Printcraft Press.
74. Nairn, Tom. 1997. *Faces of Nationalism: Janus Revisited*. London: Verso.
75. Patterson, Kort. 1999. *The Calculus of Control*. Dostopno prek: <http://www.kortexplores.com/node/85> (25. avgust 2015).
76. Paxton, Robert O. 2004. *The Anatomy of Fascism*. New York: Knopf.
77. Payne, Stanley. 1995. *History of Fascism: 1914–1945*. Madison: University of Wisconsin Press.

78. Pellegrini, Frank. 2001. *The Bush Speech: How to Rally a Nation*. *Time*, 21. september. Dostopno prek: <http://www.time.com/time/nation/article/0,8599,175757,00.html#ixz z2XJIAMuoE> (22. avgust 2015).
79. Peršič, Janez. 2010. *Intervju*. Dostopno prek: <http://historia.blog.siol.net> (23. avgust 2015).
80. Pratkanis, Anthony in Elliott Aronson. 1991. *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. New York: W.H. Freeman.
81. Proctor, Robert N. 1999. *The Nazi War on Cancer*. Princeton: Princeton University Press.
82. *Program NSDAP*. 1920. Dostopno prek: <http://www.documentarchiv.de/wr/1920/nsdap-programm.html> (22. avgust 2015).
83. Rauschnig, Hermann. 1940. *The Voice of Destruction*. New York: Putnam.
84. Redles, David. 2005. *Hitler's Millennial Reich: Apocalyptic Belief and the Search for Salvation*. New York: New York University Press.
85. Richman, Sheldon 1994. *Separating School & State: How to Liberate America's Families*. Fairfax: Future of Freedom Foundation.
86. Rinderle, Walter in Bernard Norling. 2004. *The Nazi Impact On A German Village*. Lexington: University Press of Kentucky.
87. Rummel, R.J. 1996. The holocaust in comparative and historical perspective. V *Contemporary genocides: causes, cases, consequences*, ur. Albert J. Jongman, 17–31. Leiden: PIOOM.
88. Runes, Dagobert D. 1973. *Let my people live! An indictment*. New York: Philosophical Library.
89. Schwartzwäller, Wulf. 1989. *The Unknown Hitler: His Private Life & Fortune*. Bethesda: National Press Books.

90. Selden, Steven. 2005. Transforming Better Babies into Fitter Families: Archival Resources and the History of the American Eugenics Movement, 1908–1930. *American Philosophical Society* 149 (2). University of Maryland.
91. Seton-Watson, Hugh. 1977. *Nations and States*. London: Verso.
92. Shaw, P. in Yuba Wong. 1989. *Genetic Seeds of Warfare*. London: Unwin Hyman.
93. Shirer, William. 1990. *The Rise and Fall of the Third Reich*. New York: Simon & Schuster.
94. Snow, Nancy. 2003. *Information War: American Propaganda, Free Speech and Opinion Control since 9/11*. New York: Seven Stories Press.
95. Sperber, Jonathan. 1984. *Popular Catholicism in nineteenth-century Germany*. Princeton: Princeton University Press.
96. Tajfel, Henry. in J. C. Turner. 1986. The social identity theory of intergroup behaviour. V *Psychology of intergroup relations 2*, ur. S. Worchel in W. G. Austin, 7–24. Chicago: Nelson-Hall.
97. The Columbia Encyclopedia. 2008. *Concentration Camps*. New York: Columbia University Press.
98. The Literary Digest. 1925. *The Klan walks in Washington*, 22. avgust. Dostopno prek: http://www.oldmagazinearticles.com/KKK_march_on_Washington_DC_Pennsylvania_Avenue_1925-pdf (2. februar 2016).
99. The Youth's Companion 65 (1892). 1990. V *The American Flag, 1777–1924: Cultural Shifts from creation to Codification*, ur. Scot M. Guenter. New Jersey: Fairleigh Dickinson Press.
100. Thomson, Oliver. 1977. *Mass persuasion in history: an historical analysis of the development of propaganda techniques*. New York: Crane, Russak & Co.
101. Timm, Elisabeth. 1999. *Hugo Ferdinand Boss (1885–1948) und die Firma Hugo Boss: Eine Dokumentation*. Dostopno prek: www.metzingen-zwangsarbeit.de (13. september 2015).

102. Toplak, Cirila. 2014. *Kdo smo mi brez drugih? Slovenstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV. Dostopno prek: http://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/zalozba/kdo-smo-mi-brez-drugih_out_new.pdf (11. avgust 2016).
103. Totten, Samuel, Paul Robert Bartrop in Steven L. Jacobs. 2008. *Dictionary of Genocide*. London: Greenwood Publishing Group.
104. Turner, J. C. 1999. Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. V *Social identity*, ur. N. Ellemers, R. Spears in B. Doosje, 6–34. Oxford: Blackwell.
105. Turner, J. C., P. J. Oakes, S. A. Haslam in C. McGarty. 1994. Self and collective: Cognition and social context. V *Personality and Social Psychology Bulletin* 20, 454–463.
106. Van Baaren, R. B., R. W. Holland, K. Kawakami in A. Van Knippenberg. 2004. Mimicry and prosocial behavior. V *Psychological Science* 15, 71–74.
107. Wagner, Richard, Stewart Spencer in Barry Millington. 1987. *Selected Letters*. London in Melbourne: Dent.
108. Wallerstein, Immanuel. 1974. *The Modern World System*. New York & London: Academic Press.
109. Weyland, Kurt Gerhard. 2002. *The Politics of Market Reform in Fragile Democracies: Argentina, Brazil, Peru, and Venezuela*. Princeton: Princeton University Press.
110. Williams, Eric. 1994. *Capitalism And Slavery*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
111. Wolter, Erik V. in Robert J. Masters. 2004. *Loyalty On Trial: One American's Battle With The Fbi*. New York: iUniverse.